

NO EN VAN TORNAR

Exili i emigració dels hospitalencs a Amèrica
(1937-1965)

Enric Gil Meseguer

recerques6

No en van tornar

**Exili i emigració dels hospitalencs a Amèrica
(1937-1965)**

**Col·lecció
RECERQUES**

6

No en van tornar

**Exili i emigració dels hospitalencs a Amèrica
(1937-1965)**

Enric Gil Meseguer

Producció: Ambar Comunicació, SL (ambar@periodistes.org)
Edició: mecenix.com ©
Assessorament lingüístic: A.Fort
Disseny de la coberta: Creators
Impressió: ServicePoint

© dels textos: Enric Gil Meseguer
© d'aquesta edició
Centre d'Estudis de l'Hospitalet
Av. Josep Tarradellas, 44. (Espai Molí)
08901 L'Hospitalet de Llobregat
Tel: 93 338 60 91
A-e: celh@celh.cat Web: www.celh.cat

Primera edició: juny de 2014
ISBN: 978-84-937806-5-4
Dipòsit legal: B 13399-2014

La publicació d'aquesta obra ha rebut el suport de:

ambar
COMUNICACIÓ, SL

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra ha de comptar amb l'autorització escrita dels titulars de la propietat intel·lectual, excepte en el que la llei preveu expressament al respecte. La infracció d'aquests drets pot ser constitutiva de delictes contra la propietat intel·lectual (art. 270 i seg. del Codi penal). Tots els drets reservats.

A l'Hermi i el Taison, companys en el viatge més llarg, el de la vida

Aquest llibre s'ha editat gràcies al suport de 56 amics i amigues que han fet aportacions pecuniàries mitjançant el sistema mecenix.com.

*L'autor agraeix ben sincerament a tothom les seves aportacions. El sistema preveu fer esment en concret de les següents persones i entitats:
Diego Pérez, Cristina Sánchez, Josep Lluís Pérez,
Ateneu de Cultura Popular de l'Hospitalet,
Ricard Raquer, Joan Josep Pujadas, Jaume Botey, Pilar Massana,
Frederic Martínez i Alfonso López.*

Un agraïment especial també al Supremo Consejo del Grado 33 para la República de Chile, el Centre d'Estudis de l'Hospitalet i l'empresa Ambar Comunicació, SL.

SUMARI

INTRODUCCIÓ	11
PRIMERA PART. L'EXILI I L'EMIGRACIÓ DERIVATS DE LA GUERRA CIVIL ESPANYOLA I DE LES CONDICIONS DE LA POSTGUERRA	15
1.1 CONDICIONS A L'HOSPITALET DURANT LES DÈCADES DE 1920 I 1930 QUE EMMARQUEN I ORIGINEN L'EXILI I L'EMIGRACIÓ	17
1.1.1 ARRIBA LA SEGONA REPÚBLICA	19
1.1.2 LA GUERRA CIVIL	24
1.2 UNA INTRODUCCIÓ GENERAL A L'EXILI REPUBLICÀ	26
1.2.1 L'EXILI REPUBLICÀ EN EL SEU CONTEXT	29
1.2.2 LA DERROTA I LA FUGIDA: DE L'HOSPITALET A FRANÇA	33
1.2.3 LES CONDICIONS DELS EXILIATS A FRANÇA	36
1.2.4 LA MARXA A AMÈRICA	38
1.2.4.1 El cas de Mèxic	42
1.2.4.2 El cas de l'Argentina	43
1.2.4.3 El cas de la República Dominicana	45
1.2.4.4 El cas de Xile	46
1.2.4.5 El cas de Veneçuela	48
1.2.4.6 D'altres països: l'Equador, el Brasil, els Estats Units	48
SEGONA PART. CASOS ESPECÍFICS	51
2.1 L'EXILI POLÍTIC I SINDICAL	53
2.1.1 ALFONS LÓPEZ CAMACHO, NODRIDOR DE L'INTEL·LECTE	77
2.1.1.1 Exili a França, la República Dominicana i Mèxic	79
2.1.2 LA DOBLE VIDA D'AMADEU LLORENS FERRAN	84
2.1.2.1 La Guerra i l'exili	85
2.1.2.2 Dues famílies paral·leles	86
2.1.3 LAUREÀ LORCA LÓPEZ O EL PREU DE L'EXILI	88
2.1.4 ENRIC PLAYAN TERSOL, ÀLIES 'JULIO ROMA'	90
2.1.4.1 Cap a l'exili	93
2.1.4.2 Una nova vida a Mèxic	95
2.1.4.3 Adaptació i dificultats	96
2.2 L'EXILI MILITAR	101
2.2.1 ELS GERMANS DAVID I RAMON FIRMAS GIL	104
2.2.1.1 Participació a la Guerra Civil i posterior exili	104

2.2.1.2 L'arribada de David Firmas a Xile	106
2.2.1.3 La vida a Xile	107
2.2.1.4 La trajectòria de David Firmas a la maçoneria xilena	110
2.2.2 JAUME ISERN RABASCALL, DE LA FACULTAT DE MEDICINA AL FRONT DE GUERRA I A L'EXILI	111
2.3 L'EXILI DELS CIUTADANS	114
2.3.1 MESTRES A L'EXILI AMERICÀ	116
2.3.2 LA FAMÍLIA OCAÑA, SEVERINO CAMPOS I VICENÇ MARCET	120
2.3.2.1 Primer exili a França i retorn a la Catalunya republicana	121
2.3.2.2 Segon exili a França	124
2.3.2.3 La vida continua a Amèrica	126
2.3.2.4 La trajectòria de Severino Campos	128
2.3.3 LA PERIPÈCIA VITAL DE MARÍA GARCÍA TORRECILLAS	131
2.3.3.1 L'exili a França	133
2.3.3.2 L'exili a Mèxic	137
2.4 L'EXILI INFANTIL	142
2.4.1 AGUSTÍ GARULO (LÓPEZ) PUJOL I ANTONI LÓPEZ PUJOL, NENS DE MORÈLIA	146
2.4.1.1 La gènesi de l'expedició	146
2.4.1.2 La sortida i el viatge	150
2.4.1.3 Els anys mexicans (I): Morèlia	153
2.4.1.4 Els anys mexicans (II): la travessa pel país	157
2.4.1.5 La separació i el retorn a Espanya	161
2.4.1.6 Les conseqüències d'una decisió	164
2.5 MIGRACIONS PER CAUSES POLÍTICO-ECONÒMIQUES	169
2.5.1 EL DISSORTAT CAS DE JÚLIA GÓMEZ DOMÍNGUEZ	170
2.5.2 L'ÚLTIM DELS GERMANS VIVES CAMPOS	171
2.5.3 EL MATRIMONI MATEU-ROFES	172
2.5.4 ELS GERMANS FRANGIONI	173
2.5.5 LA FAMÍLIA BALLESTER-SÁEZ	176
2.5.6 JOAN AYMERICH I MARIA RIGAU	177
2.5.7 LA FAMÍLIA PÉREZ-ALARCÓN I LA TOMBA 493	178
2.5.8 PILAR DIEGO, UNA ANARQUISTA ARGENTINA AMB UN FALANGISTA ESPANYOL	181
2.5.9 JOAN MASMITJÀ, UNA VIDA AL VOLTANT DEL CICLISME A UNA BANDA I L'ALTRA DE L'ATLÀNTIC	186
2.5.10 ELS GERMANS PEIRÓ ARIZA, DE LA PRESÓ A L'ARGENTINA	188
2.5.11 ELS EMIGRANTS AL BRASIL	188
2.6 CASOS NO CONFIRMATS	195
2.7 CONCLUSIONS	197

NOTES	201
BIBLIOGRAFIA	225
ENTREVISTES I CONTACTES	227
ARXIU CONSULTATS	228
BASES DE DADES I PROCEDENCIA DE LES FOTOGRAFÍES	229
ANNEX 1	231
ANNEX 2	241

SEGONA PART
CASOS ESPECÍFICS

2.1 L'EXILI POLÍTIC I SINDICAL

A la historiografia de l'Hospitalet, l'exili més conegut en relació a la Guerra Civil Espanyola és el dels polítics i sindicalistes lligats a les opcions participants del Front Popular que van governar la ciutat durant els anys de la República i la Guerra Civil. Tot i que en part són casos que han aparegut citats en estudis històrics i publicacions sobre aquest període, el cert és que la relació no ha estat completa. D'altra banda, les informacions sobre aquests exiliats tampoc no han estat ni exhaustives ni han constituït motiu d'estudi en profunditat en la major part dels casos. Una prova de la primera observació que acabo de fer és que en aquest treball apareixen noms d'exiliats al continent americà que no havia trobat abans en cap font bibliogràfica citats com a exiliats al continent americà.

El 1986, l'historiador Joan Camós, a *L'Hospitalet, la història de tots nosaltres 1930-1936*, donava alguna referència aïllada d'alguns exiliats que van travessar l'Atlàntic. Camós va poder realitzar al principi dels anys vuitanta una sèrie d'entrevistes amb alguns hospitalencs exiliats, com Ramon Frontera, Gaietà Ripoll, Josep Xena o Ramon Moral. Llavors ja esmentava alguns exilis coneguts i dels qui ara ens n'ocupem, com el de Ramon Frontera i Lluís Flores a Mèxic, però a més en tenim apuntat un que només he trobat aquí, el de Joan Segarra Cabré, també exiliat a Mèxic. Normalment, però, Camós comentava aquestes destinacions en les notes a peu de pàgina ja que no era aquest un aspecte essencial del seu llibre, centrat gairebé en exclusiva a aixecar acta del període republicà.⁶⁸

L'any 1994, l'historiador Carles Santacana publicava una adaptació de la seva tesi doctoral sobre l'arribada del franquisme a l'Hospitalet. En parlar del càstig als regidors republicans, advertia que els qui durant la guerra havien representat la CNT al Consistori "van marxar tots a l'exili". I afegia, entre els exiliats, els dirigents més destacats d'ERC; en aquest cas citava amb noms i cognoms Ramon Frontera, Carles Martí-Feced, Francesc Martínez Alves, Ramon Moral, Laureà Lorca i Marià Asín. En cap cas, però, esmentava la destinació de ningú.⁶⁹

L'any 2002, Dolors Marín, historiadora també vinculada a l'Hospitalet i especialitzada en el món anarquista, al seu llibre *Clandestinos* aportava informació d'alguns dels principals anarquistes hospitalencs i n'apuntava les destinacions. Al llarg de l'obra, tot i que de forma dispersa, l'autora dóna dades molt interessants de la vida quotidiana d'aquestes persones, especialment durant les dècades de 1920 i 1930. En algun d'aquests casos, Marín ha ampliat les dades en un nou llibre publicat al 2010, *Anarquistas*. Sobre els qui es van acabar exiliant, dóna raons (sempre en funció de la reconstrucció que fa del món anarquista) d'alguns dels qui van marxar a França; sobre els exiliats al continent americà, al primer dels dos llibres no va molt més enllà d'especificar el país

concret de Josep Xena, Enric Playan⁷⁰ i Josep Peirats, mentre que en el segon també esmenta quines van ser les destinacions dels mestres Josep Abella i Josep Alberola, dels quals n'aporta altres dades, a més de comentar alguns aspectes relacionats amb la feina de Josep Xena a l'escola racionalista durant la Guerra Civil.

L'any 2007, a la part introductòria d'un treball sobre els deportats hospitalencs als camps nazis, signat conjuntament per l'historiador Josep Ribas i l'autor d'aquest text, fèiem esment un xic més detallat dels països cap a on van exiliar-se, entre d'altres persones, alguns polítics hospitalencs. Sobre els exiliats de la CNT consignàvem els noms de fins a 15 persones que van marxar a l'exili: Josep Xena, Lluís Cano, Josep Casajoana, Joan Hernández, Josep Abella, Enric Playan, Dídac López, Ginés Alonso, Llorenç Vera (nomenat erròniament com Lluís), Joan Ballesteros, Florenci Domingo, Josep Sánchez, Francesc Novellón i Antoni Corts. A aquests afegírem els noms dels regidors d'ERC que ja havia recopilat Santacana 13 anys abans. També trobem esmentat Gaietà Ripoll, exiliat de les files dels regidors d'UGT/PSUC. Vam donar llavors petites pinzellades d'alguns d'aquests exiliats, d'entre les quals destacaré les que estan relacionades amb el nostre objecte d'estudi. Així per exemple, hi apareix un petit perfil sobre l'alcalde i membre del Govern de la Generalitat, Ramon Frontera Bosch, exiliat a Mèxic. De Gaietà Ripoll esmentàvem només que es va exiliar a Veneçuela. Del cenetista Josep Xena es feia un petit resum —semblant al de Ramon Frontera— de la seva trajectòria, on només s'acaba recollint el seu exili a Veneçuela. També donàvem dades del dirigent cenetista Josep Peirats, tot i que no esmentàvem en aquell moment el seu període americà, encara que es conegui perfectament. Finalment, també fèiem referència als regidors anarquistes Lluís Cano i Dídac López. De Lluís Cano afirmàvem erròniament que, juntament amb els seus germans Joan, Enric i Josep, s'havien exiliat a Mèxic, però encertàvem en dir que el primer havia acabat exiliat a l'Equador. Del també cenetista Dídac López apuntàvem que havia marxat a Porto Alegre, al Brasil.

També a les memòries de Joan Rius, regidor d'ERC a l'Hospitalet durant la Guerra Civil, trobem algunes dades interessants, sobretot d'Enric Frangioni i de la seva família, i també de Gaietà Ripoll i de Laureà Lorca. Altres obres no lligades estrictament a la història de l'Hospitalet han donat dades parcials sobre alguns d'aquests hospitalencs exiliats. Per exemple, al *Diccionario de los catalanes de México*, coordinat per José María Murà i publicat el 1996, s'esmenten els noms de Francesc Graells, Enric Playan i Ramon Frontera. Només el primer dels casos se'l vincula amb l'Hospitalet pel lloc de naixement i es donen algunes dades. En els altres dos, no hi ha cap vinculació i es dona molt poca informació, un fet com a mínim estrany en el cas de Frontera ja que havia arribat a tenir càrrecs importants a la Generalitat republicana. Un altre exemple és el del diccionari dels espanyols exiliats a Cuba que s'inclou al final del llibre *El exilio republicano español en Cuba*, de Jorge Domingo Cuadriello. Aquí trobem informació de la infermera comunista Mercè Canals, encarregada de la llar d'infants de la fàbrica Tecla Sala de l'Hospitalet durant la guerra.⁷¹

Sense ser exhaustiu, cal destacar també dues referències particulars més: una sobre Enric Playan i l'altra sobre Amadeu Llorens. Es tracta en el primer cas del relat familiar escrit per la seva filla Palmira i publicat a Mèxic l'any 2004 en una curta edició de només 100 exemplars, un dels quals és a les prestatgeries de la col·lecció local de la biblioteca Tecla Sala, a l'Hospitalet. Tenint

Font: AGNMI

Lluís Flores Expósito, 1939.

Font: AMH (AMHLA25655) fons Joan Gamós

Ramon Frontera Bosch, circa 1934.

en compte l'exceptualitat de poder disposar d'aquestes dades i també per la poca difusió del llibre (que seria impossible de trobar si no fos per la tasca de recopilació feta a la biblioteca central de l'Hospitalet), Enric Playan serà un dels casos sobre els quals ampliaré dades. En el cas de l'Amadeu Llorens he trobat un documental fet per una néta seva i rodat entre Xile i Girona, a més de l'inici d'un petit diari que ell mateix va escriure, on va deixar testimoni dels dies que va viure abans d'embarcar-se al *Winnipeg* i els primers moments de travessa cap a Xile l'agost del 1939. Aquests documents han esdevingut fonts excepcionals en el context d'aquesta investigació i n'han ampliat els horitzons de manera important.

Intentaré en aquest capítol recollir les persones relacionades amb l'Hospitalet que, d'una banda, van ocupar algun càrrec a les institucions polítiques republicanes durant la dècada de 1930 i que es van exiliar posteriorment al continent americà. I de l'altra banda, hi exposaré un seguit de persones que, malgrat que no van ocupar càrrecs oficials, es van veure compromeses no només per la militància política i, sobretot, sindical, sinó també per les actuacions que van dur a terme durant els anys de la República i la Guerra Civil. De tots en donaré unes mínimes referències⁷² i, finalment, em detindré en alguns casos que poden suposar exemples interessants.

Entre les persones exiliades a Amèrica i relacionades amb l'Hospitalet que van exercir càrrecs públics durant la República i/o durant la Guerra Civil he trobat els següents casos:

Lluís Flores Expósito va ser conseller⁷³ a l'Ajuntament de l'Hospitalet de l'octubre del 1936 fins al juliol del 1937. Va néixer el juliol de 1909 a Barcelona. Era militant del sindicat UGT, possiblement des del 1930, i del Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC), després d'haver passat pel Partit Comunista de Catalunya (PCC). El seu ofici era el d'agricultor. L'any 1934 va participar en els Fets de l'Aeronàutica, quan un comboi de tres vehicles amb gent de l'Hospitalet va ser

detingut a trets quan anava cap a Barcelona a defensar la Generalitat durant els anomenats Fets d'Octubre (proclamació de l'Estat Català). Com a sindicalista va exercir el càrrec de secretari de propaganda de la Federació Catalana de Treballadors de la Terra de la UGT, a partir del setembre del 1936. L'abril del 1937 fou nomenat comissari polític del PSUC. Es va exiliar a França i després a Mèxic, on va arribar el 27 de juliol de 1939 a bord del vaixell *Mexique*. Allà va residir a Los Mochis, un poble de l'Estat de Sinaloa. Hi ha testimonis que el situen posteriorment a l'Hospitalet, en una data indeterminada però molt possiblement després de la mort de Franco i de visita, més o menys extensa, ja que l'any 1986 l'historiador Joan Camós deia que encara residia a Mèxic.⁷⁴

Ramon Frontera Bosch va ser alcalde de l'Hospitalet per ERC durant la República i fins que va començar la Guerra Civil. Aleshores va passar a ocupar diversos càrrecs al Govern central i, poc després, a la Generalitat de Catalunya. Frontera va néixer l'any 1900 en una colònia tèxtil de Balsareny, però la seva família es va traslladar a l'Hospitalet nou anys després perquè el seu pare, Josep Frontera Puig, va entrar a treballar a la fàbrica de Can Trinxet. De jove va cursar estudis a l'Escola de Treball de Barcelona, on va rebre la influència de Rafael de Campalans. Això va fer que ingressés a la Unió Socialista de Catalunya (USC), partit en què va militar durant la dècada de 1920 i fins el març del 1931, moment en què va passar a ERC. Joan Camós afirma que "la mort del seu fill de nou anys i una entrevista amb Comorera i Companys el decidiren a ingressar actiuament a ERC i actuar en la política municipal".⁷⁵ S'havia casat amb Empar Gelada Bosch, nascuda l'any 1902 a Anglès (Girona). La família d'ella també vivia a l'Hospitalet.

L'activitat de Ramon Frontera en el camp associatiu va ser força destacada durant les dècades de 1920 i 1930. Va ser un dels promotors de l'Associació Obrera de Concerts, entitat fundada el 1926 per tal d'apropar la música als sectors més populars, juntament amb Rafael Campalans i Enric Casals (germà del violoncel·lista Pau Casals). A l'Hospitalet va participar a la Cooperativa Popular de Consumidors El Respeto Mútuo, de la qual el seu pare n'havia estat soci fundador. Com a representant d'aquesta cooperativa, el 1929 va formar part de la junta de la Mútua Quinta de Salud la Alianza.

D'altra banda, la carrera política de Frontera s'inicia l'any 1931 quan surt elegit regidor dins d'una candidatura que aplegava el conjunt de les forces republicanes a l'Hospitalet. En les següents eleccions, el gener del 1934, va ser el cap de llista d'ERC a l'Hospitalet i va obtenir un important triomf electoral. Va ser proclamat alcalde l'1 de febrer següent i va exercir el càrrec fins als Fets d'Octubre, quan a conseqüència dels esdeveniments armats l'Ajuntament es va dissoldre i ell va ser substituït per un gestor militar. Per la seva responsabilitat al capdavant de l'Ajuntament va ser empresonat durant vuit mesos al vaixell *Uruguai*. Al final de 1935 va ser detingut novament i va passar tres mesos a la presó Model de Barcelona. El van alliberar arran de la victòria de les esquerres a les eleccions generals espanyoles del febrer del 1936. Llavors va ser restablert en el seu lloc d'alcalde, càrrec que ocupava quan va esclatar la Guerra Civil. En aquesta dècada de 1930 també va col·laborar en algunes capçaleres de premsa local, com *Llibertat* (vinculada a ERC) o *Fortitud*, dos periòdics catalanistes.⁷⁶

Frontera va ser al capdavant de l'alcaldia de l'Hospitalet fins que el setembre de 1936 va ser nomenat director general de Beneficència⁷⁷ del Govern republicà, sota les ordres de Josep

Font: AMH (AMH/LA/0727/sd)

Grup de regidors a l'Ajuntament l'any 1934, amb Ramon Frontera al centre. A la seva dreta, Miquel Romeu i un personatge no identificat. A la seva esquerra, Francesc Muntané i Carles Martí Feced.

Font: AGNM

Empar Gelada Bosch, entre 1941 i 1946.

Tomàs i Piera (ERC), ministre de Treball, Sanitat i Previsió Social. Com a sotssecretari hi havia un altre membre significatiu del partit republicà, Jaume Aiguader i Miró. Ramon Frontera va ocupar el càrrec només dos mesos, fins al novembre, quan l'anarquista Federica Montseny es va fer càrrec del remodelat Departament de Sanitat i Assistència Social. Llavors ell va ser designat representant del Departament de Finances de la Generalitat al Comitè Industrial Cotoner, i l'any següent va exercir com a sotssecretari de Cultura de la Generalitat, amb Carles Pi i Sunyer com a conseller, i també com a president del Consell de l'Escola Nova Unificada (CENU), l'organisme encarregat de vetllar per un ensenyament laic de qualitat a Catalunya.

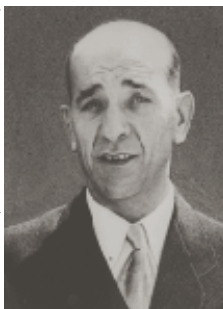
A les acaballes de la Guerra Civil va marxar a l'exili, a França. El seu nom figuraria a la Causa General franquista com un dels dirigents destacats dels partits del Front Popular a l'Hospitalet. A França es va fer càrrec dels Serveis d'Ajuda als Republicans Catalans, amb seu a Perpinyà, i en va exercir la direcció a partir de l'abril del 1939. Poc temps després, l'octubre del 1941, ell i la seva esposa, Empar Gelada Bosch, van sortir de França per anar-se'n cap a Mèxic. Es van embarcar en el *Quanza*, un vaixell de bandera portuguesa, que molt probablement va passar per Orà i Casablanca.⁷⁸ Finalment, van arribar a Mèxic el 13 de novembre.

Un cop allà, es van instal·lar a la capital, on Frontera va exercir activitats comercials. Continuà militant a ERC. L'any 1960 fou nomenat vocal del Patronat Pro Pàtria, una entitat que s'havia creat a Mèxic el 1954 per tal d'assegurar recursos financers a la Generalitat de Catalunya a l'exili i a la qual donava rang oficial un decret del president Josep Tarradellas.

El matrimoni no va tornar a l'Hospitalet fins el 1979. Els va rebre el llavors alcalde Joan Perelló. Frontera va morir a Anglès el 14 d'octubre de 1987. La seva dona el va seguir l'1 de febrer de 1989.⁷⁹

Rafael Domingo Recio va ser alcalde des del 23 de desembre de 1937 fins al 3 de juny de 1938, moment en què va ser mobilitzat. Abans havia estat funcionari municipal afecte a l'Àrea

Font: AMH (AMHL Afors S/Maria Bo vídua Oliveras)

Rafael Domingo Recio, sd.

Font: AGNIM

Carme Roca Grovito, 1947.

de Proveïments (Abastos); això i el fet que hagués de gestionar temes relacionats molt probablement amb la compra-venda de productes agrícoles explica que se l'autoritzés per viatjar a Anglaterra i França. Nascut a Barcelona el 1905, vivia a Santa Eulàlia i pertanyia a ERC. L'any 1931 trobem la seva firma al document de Constitució del Comitè Revolucionari de l'Hospitalet arran de la proclamació de la República, el 14 d'abril de 1931. El Comitè va prendre el poder a la ciutat i Rafael Domingo en va formar part com a secretari. El març de 1934 havia guanyat una plaça d'inspector d'arbitris a l'Ajuntament, però pocs mesos després va ser processat i empresonat pels Fets d'Octubre. Va sortir en llibertat condicional sota fiança al final de 1935. A banda, figura com a membre de la maçoneria en una llista elaborada per la CNT durant la guerra, i sabem també que va ser soci de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, des del 1931. El seu nom també figura a la Causa General com un dels dirigents destacats dels partits del Front Popular a l'Hospitalet. A més, el Tribunal per a la Repressió de la Maçoneria i el Comunisme li va obrir una causa per pertinença a l'organització, la qual mai no es va poder demostrar per manca de proves i, finalment, la van haver de sobreseure. En caure el front de Catalunya, es va exiliar a França i d'allà va marxar cap a Mèxic a bord del *Nyassa* el maig del 1942; l'acompanyaven la seva dona **Carme Roca Grovito**, el seu fill **Jordi Domingo Roca**, que en aquell moment tenia 11 anys, i la seva filla **Montserrat Domingo Roca**, que en tenia 17. Els dos fills havien nascut a Barcelona, mentre que Carme Roca era natural de Cervera (Barcelona) i havia nascut el 1902. Sembla que es van establir a la capital mexicana. També he localitzat dos registres de pas de frontera cap als Estats Units, un amb data de 3 de novembre de 1948 pel punt fronterer de Nogales; a l'anotació consta que la nacionalitat és mexicana. L'altre registre porta data de 4 de juliol de 1950 a través de El Paso. Ignoro el motiu d'aquests viatges.⁸⁰

Alfons López Camacho va ser regidor de l'Ajuntament des de l'octubre de 1936 com a representant del sindicat UGT. També hi ha proves que va arribar a secretari polític del Radi (zona) de l'Hospitalet del Partit Socialista Unificat de Catalunya, almenys durant el 1938. Veí del barri del

Fitxa consular d'entrada al Brasil de Dídac López, 1951.

Fitxa consular d'entrada al Brasil d'Anna Ruíz Montoya, 1951.

Centre, era natural de Lucainena de las Torres (Almeria), on havia nascut l'any 1908. Es va exiliar a França i va passar pels camps de concentració de Cotlliure, que va abandonar el 12 de maig de 1939, i de Vernet. En una data indeterminada es va exiliar a la República Dominicana, i cap al final de 1945 va anar a Mèxic on va morir l'any 1986 després d'haver fundat una de les llibreries més importants del país. El seu fill **Vladimir Alfons López Camacho**, que vivia a l'Hospitalet, es va reunir amb ell a Mèxic l'any 1968.⁸¹

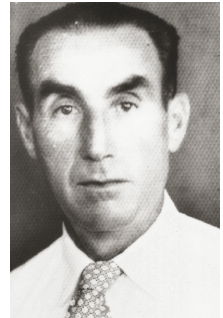
Dídac López Rodríguez va ser regidor de l'Ajuntament a partir de l'octubre del 1936 com a representant del sindicat CNT. Nascut a Mazarrón (Múrcia), l'any 1907, era el tercer dels sis fills del miner Francisco López Martínez i de María del Carmen Rodríguez Pérez, família originària de Cuevas (Almeria) i emigrada al principi del segle xx a Múrcia per treballar a les mines de Mazarrón. Amb la crisi de la dècada de 1920, la família devia reemigrar a Catalunya. Ens consta el seu pas per Badalona i la seva posterior arribada al carrer de la Estrella, a l'Hospitalet, a finals del 1928. Dídac López treballava a les bòbiles de l'Hospitalet, fent maons. El 1933 va ser detingut arran de l'intent de proclamació del comunisme llibertari a l'Hospitalet. Durant la guerra i dins del Consistori va arribar a ocupar el càrrec de conseller d'Agricultura, però el va haver d'abandonar quan va ser mobilitzat per anar al front. Va servir al Cos de Sanitat i va assolir el grau de tinent. Es va exiliar a França molt probablement amb la seva companya, **Anna Ruíz Montoya**, i va ser internat al camp d'Argelers fins que el 13 de gener de 1940 en va sortir, possiblement per anar a treballar a les ordres d'un tal senyor Aurat, a un poble anomenat Codalet, prop de Prades. Com a mínim, dos germans d'en Dídac també van marxar a França, en Fèlix i l'Antoni.⁸² Tots dos van anar al poble de Saint Pourçain-sur-Sioule (a uns 70 quilòmetres al nord de Clermont-Ferrand), però després de la invasió alemanya en Fèlix va acabar com a presoner de guerra i va ser deportat a Mauthausen el 13 de desembre de 1940. En va sobreviure i va tornar a França. D'altra banda, en Dídac i la seva companya van viure la Segona Guerra Mundial a França. Pel que fa a l'Anna Ruíz, havia nascut a Linares (Jaén) l'any 1913 i era membre d'una família de forta vinculació anarquista, que devia emigrar al barri hospitalenc del Centre. Ella mateixa pertanyia a la CNT i havia estat treballadora de la fàbrica d'olis Bau a l'Hospitalet. Tenia com a mínim un germà, en Joan, de qui es conserva un informe franquista adreçat al jutge militar de l'Hospitalet on es relata que havia

marxat com a voluntari al front i que potser havia estat membre de les Patrulles de Control o, com a mínim, se'l veia armat amb fusell, la qual cosa vol dir que el devien jutjar. L'Anna Ruíz i en Dídac López van marxar al Brasil al principi de 1951. En el moment d'exiliar-se tenien un fill, l'**Arseni López Ruíz**. Van viure a Porto Alegre, ciutat on en Dídac va morir el maig del 1980.⁸³

Enric Playan Tersol va ser regidor a l'ajuntament a partir de l'octubre del 1936. Va treballar en les sederies Vilumara, i vivia al carrer Major, al barri del Centre, a l'Hospitalet. Representant la Federació Comarcal del Baix Llobregat, va assistir a la Conferència de la Confederació Regional del Treball de Catalunya (CRTC), celebrada a Barcelona entre el 31 de maig i l'1 de juny de 1931. La CRTC actuava en la pràctica com a organització regional de la CNT. De manera paral·lela, Playan pertanyia al Sindicat de Contramestres, Ajudants i Preparadors de Teixits, conegut també de forma popular com 'El Ràdium', un sindicat sectorial que va arribar a presidir almenys des de 1932 i al capdavant del qual va convocar una vaga en el sector que no va prosperar i que el va obligar a dimitir l'any 1934. A més, ell i tres membres més de la direcció van ser detinguts, acusats de segrestar un esquiol a la Colònia Rosal. El 1936 va ser conseller municipal en representació del sindicat anarquista. A les denúncies de la Causa General franquista va ser involucrat en l'assassinat del comerciant de Falange, Antonio Puig Pañella.⁸⁴ El seu informe personal confeccionat des de l'Hospitalet també el vinculava de forma genèrica amb assassinats, robatoris i saquejos, tot i que també admet que "haciendo uso de su influencia entre los elementos rojos, favoreció a algunas personas de orden", és a dir, que hauria salvat persones de dretes d'algun mal major. Cap a l'octubre o novembre del 1936 es va allistar com a voluntari i hauria assolit el grau de capità de Transmissions. Es va exiliar a França amb la seva companya, **Agustina Puigfel Barnat**, i les seves filles la **Palmira** i la **Vida**, i al final de 1939 van marxar cap a Mèxic. Allà va continuar treballant en el sector tèxtil,⁸⁵ si més no en els primers anys. Més endavant, va regentar un restaurant a Acapulco, a l'Estat de Guerrero.⁸⁶ També va continuar practicant la seva passió per la colombofília.⁸⁷ Va tornar a Espanya per primer cop el 1978 i va morir a Mèxic el 1997, als 98 anys.

Josep Pujol Asencio va ser conseller delegat d'Obres Públiques a l'Ajuntament de l'Hospitalet des del setembre del 1938. Militava al sindicat CNT. Nascut a Múrcia el 1896, es va exiliar a Mèxic amb la seva companya, **Beatriu Suárez Núñez**, el seu fill **Josep Pujol Suárez**, i amb una tieta seva, **Caterina Pujol Asencio**, de 80 anys (cal advertir la dificultat que devia suposar per a aquesta dona gran tot el trasbals de l'exili). Van arribar a Mèxic a bord del Mexique, el 27 de juliol de 1939. A la fitxa de filiació que se li va fer en arribar al país americà, Josep Pujol va declarar que tenia tres professions: marbrista, maquinista i camperol. Molt possiblement la primera era la més encertada, mentre que la darrera potser l'havia posada per facilitar el tràmit de l'exili d'acord amb els requeriments de les autoritats del país d'acollida. El fill, que en el moment d'arribar al port de Veracruz tenia 16 anys, va declarar que era mecànic i també el van admetre com a refugiat polític. No n'he trobat més dades.⁸⁸

Amadeu Llorens Ferran va ser conseller al primer l'Ajuntament que es va constituir durant la Guerra Civil, per ERC. Nascut a Tarragona el 1898, en finalitzar la contesa va haver de deixar la dona i els fills a l'Hospitalet per exiliar-se a França. Va passar pel camp de Sant Cebrià abans d'em-

Font: FM

Lluís Cano, circa 1950.

barcar-se al vaixell *Winnipeg* per marxar cap a Xile, on va arribar el setembre del 1939. Allà va formar una nova família, amb quatre nous fills. Va morir a Xile l'any 1980.

Laureà Lorca López també pertanyia a ERC i, com Amadeu Llorens, també vivia al barri de Collblanc-la Torrassa i també va ser conseller municipal. Laureà Lorca i Amadeu Llorens tenien força relació personal i van acabar junts a l'exili, primer a França i després a Xile.

Lluís Cano Pérez va ser conseller de Defensa a l'Ajuntament de l'Hospitalet, per la CNT, els anys 1936 i 1937. La figura de Lluís Cano arrossega una ombra de controvèrsia difícil de clarificar. El seu paper a l'Hospitalet durant la Guerra Civil té clarobscur que prenen un matís més crític o no en funció de la font que consultem. Nascut l'agost de 1904, era el més gran dels cinc germans d'una família del poble miner de Serón (Almeria). Tots es van traslladar a Barcelona cap al principi de la dècada de 1920, fugint de la vida a les mines d'aquella zona d'Andalusia. Devien arribar a l'Hospitalet cap al 1932.

Aviat, Lluís Cano va militar a les Joventuts Llibertàries, la FAI i la CNT, de la qual va ser secretari de la federació local de l'Hospitalet i membre del Comitè Regional de Catalunya; també va arribar a ser un dels dirigents del ram de la construcció d'aquest sindicat a Catalunya. El 1931 es va unir sentimentalment amb una altra emigrada del seu poble, **Encarna Martínez Sorroche**. Nascuda el 1909, l'Encarna tenia quatre germans i germanes més que van quedar orfes de pare el 1913. El 1924 es van veure obligats a emigrar a França per motius econòmics. Van viure i van treballar a les rodalies de Lió un parell d'anys i van retornar a Espanya cap al 1926. Es van instal·lar tots al barceloní barri de Sants. Des d'allà, l'Encarna va freqüentar el barri de la Torrassa, on va prendre contacte amb el món de l'anarquisme i on va conèixer Lluís Cano i molts d'altres anarcosindicalistes hospitalencs. Ja junts, en Lluís i l'Encarna van viure inicialment al barceloní barri de Sants, però cap al final de 1932 es van traslladar al barri de la Torrassa, a l'Hospitalet, on van llogar un pis amb una altra parella.

El nom de Lluís Cano apareix a l'informe elaborat per la Guàrdia Civil per al jutge instructor de la Causa General. Lluís Cano és involucrat, de forma genèrica i sense cap concreció, com a inspirador i dirigent de l'organització que va implantar el "dominio rojo" a l'Hospitalet i com a diri-

Part de la família de Lluís Cano al refugi de França el març de 1939. A dalt, a la dreta, els pares José Manuel Cano i Carmen Pérez; al centre, Encarna Martínez Sorroche amb el seu fill petit, Eros. A sota, dues filles més d'Encarna i Lluís, Violeta i Angelita, i els tres fills del germà, Juan Cano; la jove de la dreta és la germana de Lluís, Aurèlia Cano, i la del centre, María Martínez Sorroche.

gent del sindicat CNT. A més, sota la genèrica denominació de “los hermanos Cano” se’ls acusa a tots de participar o col·laborar en actes d’execució, de dirigir o participar en les Patrulles de Control, i de ser assassins, col·laboradors, inductors o excitadors d’assassinats (sic). Tot i això, en cap de les denúncies concretes d’assassinat que he trobat després dins de la Causa General no apareix citat Lluís Cano pels denunciants. Només “al segundo de los hermanos Cano” (sic) se’l nomena en una de les acusacions concretes d’assassinat que s’inclouen en els documents citats; el segon germà per ordre d’edat era Joan, qui molt probablement pertanyia a les Patrulles de Control. Tampoc als informes personals sobre Lluís Cano elaborats durant el franquisme hi apareixen acusacions concretes, tot i que sí s’acarnissen amb el paper que va tenir durant la guerra. Tornem a trobar acusacions genèriques, com haver participat en la requisada de béns per tal de treure’n profit personal, a més d’haver organitzat una txeca a Pubilla Casas o ser l’inductor de nombrosos assassinats però sense més concreció.

Durant la Guerra Civil, Lluís Cano es va veure involucrat almenys en cinc causes judicials, però sembla que se’n va sortir de totes. Com a mínim no hem trobat cap sentència condemnatòria. Dues d’aquestes causes judicials eren de caràcter criminal, l’assassinat d’un matrimoni d’Esplugues cap el març de 1937 i l’assassinat del dirigent del PSUC i antic cenetista Roldán Cortada a Molins de Rei el 25 d’abril d’aquell mateix any. En el segon cas, a ell i als altres companys de la CNT de l’Hospitalet que van ser acusats se’ls va exonerar poc després i no se’ls va processar, malgrat que a Lluís Cano el fiscal li va obrir una nova causa, de caràcter menor, per haver organitzat forces armades i per expedir llicències d’armes emparant-se en la condició de conseller municipal de Defensa. Només per aquest motiu va haver de sortir en llibertat sota fiança. Quant al primer cas, les principals acusades eren dues persones originàries, com Cano, de Serón, amb qui tenia algun grau molt allunyat de parentiu; a ell el van relacionar amb l’afer per això i per altres fets circumstancials. El cas el van sobreseure, però a conseqüència dels fets i per altres tres casos més d’actes contrarrevolucionaris, robatoris i coaccions, va passar un mes com a pres preventiu al jutjat de Sant Feliu de Llobregat (llavors Roses de Llobregat), tot i que en va acabar sortint pagant sengles fiances. Tampoc no sembla que fos condemnat per cap d’aquestes altres causes.

Lluís Cano es va exiliar a França amb la seva família, però de seguida els gendarmes els devien separar i només ell va poder evitar els camps de concentració gràcies a l’ajuda d’anarquistes francesos. Per la seva banda, la seva companya, **Encarna Martínez Sorroche**, i els seus fills, l’**Angelita** (1932), la **Violeta** (1933) i l’**Eros** (1936) els van portar a una mena de residència per a refugiats

Lluís Cano i la seva família a l'Equador, circa 1952. A l'esquerra, Encarna Martínez; els fills Helios, Eros, Violeta, Angelita, i a la dreta Lluís Cano.

Font: FM

a l'est de França, junt la germana de l'Encarna, la Maria; els pares de Lluís, i la dona i els tres fills del germà de Lluís, Joan. Cap a finals d'octubre de 1939, però, tots serien obligats a anar al camp d'Argelers. Un parell de mesos més tard, Lluís va aconseguir treure d'allà la companya i els seus fills per exiliar-se a la República Dominicana.

La travessa no va ser gaire tranquil·la perquè la Segona Guerra Mundial feia perillosos els viatges per mar a causa dels submarins alemanys. El viatge es va fer via Nova York. Allà, la companya de Lluís Cano tenia una cosina que els va reclamar perquè es poguessin quedar als Estats Units, però va ser ell qui va dir que no volia saber res dels nord-americans. L'alternativa triada en aquell moment, però, era la República Dominicana que regia el dictador Leónidas Trujillo... Allà, Cano treballarà de manobre, entre d'altres a una propietat del mateix dictador Trujillo. En aquell país també naixerà el seu quart fill, l'Óscar, l'any 1940. El règim totalitari de la República Dominicana, però, aviat fa que Cano es plantegi instal·lar-se en un altre país del continent. La nova destinació serà l'Equador, on arribarà al principi de 1941 amb l'ajuda d'una associació nord-americana, la *New World Resettlement Fund Inc.*, al darrere de la qual hi ha l'escriptor nord-americà John Dos Passos.

En aquell país, junt d'altres companys anarquistes i les seves famílies, formaran part de la colònia llibertària agrícola Simón Bolívar, a la remota localitat de Saloya, en terrenys propietat de la fundació que presidia l'escriptor nord-americà. Integren la colònia 10 matrimonis amb 23 infants, i altres vuit o nou homes solters. En aquest grup hi ha dues famílies hospitalenques, la de Lluís Cano i la d'Antoni Ayuso. Hi és també l'hospitalenc Josep Peirats, que viatja sol. Entre la resta també hi ha Antoni Bonilla, veterà de la columna Durruti, i Alejandro Gilabert, periodista i antic secretari del Comitè Regional de Catalunya de la CNT.⁸⁹

L'experiència només resistirà dos anys, primer pel poc rendiment que poden extreure d'aquella terra situada a un barranc, i segon perquè, a partir del 1941 quan els Estats Units entren a la Segona Guerra Mundial, la fundació de John Dos Passos no els va poder continuar donant suport econòmic. Precisament un dels integrants de la colònia, Josep Peirats, consumat memorialista i historiador del moviment revolucionari anarquista a Espanya durant la Guerra Civil, va deixar una viva descripció d'aquests dos anys a aquell lloc perdut de les muntanyes equatorianes. Al seu llibre *Estampas del exilio en América*,⁹⁰ Peirats dedica 11 pàgines a aquells dos anys i explica des dels tortuosos camins per arribar a Saloya, fins a les extremes dificultats per treure algun rendiment d'una terra perpètuament arrossegada per les pluges gairebé constants.

Quan la situació es fa insostenible, a mitjan 1942, els membres de la colònia s'acabaran dispersant. La família Cano-Martínez se'n va cap a la zona de l'Amazònia i Lluís Cano es posa a treballar al servei de la petroliera nord-americana Shell, que estava fent prospeccions. En el seu lloc de feina, s'encarrega de construir els campaments per als treballadors de les prospeccions i dels pous petrolers. L'any 1948 naixerà el seu darrer fill, l'Helios.

Malgrat la mala experiència de la comuna de Saloya, Lluís Cano no havia abandonat la idea de viure de la terra i poc temps després va tornar a provar sort amb plantacions de plàtans i, més tard, de cafè, organitzant els camperols en cooperatives per tal de poder interactuar i subministrar a les grans companyies nord-americanes que compraven els productes. De fet, això va sorgir a iniciativa dels mateixos nord-americans, dins d'un programa d'ajuda a l'Amèrica del Sud al principi de la dècada de 1960. Lluís Cano, sens dubte, devia ser l'home indicat per als nord-americans perquè organitzés una experiència cooperativista, malgrat que això suposés per a ell haver de tractar amb els qui havia repudiat anys abans... Poc després, es van formar diverses cooperatives a l'Equador que es van confederar i Cano les va arribar a presidir. En aquests anys, les coses els van funcionar molt bé i, econòmicament, la família va poder viure amb més possibilitats.

Lluís Cano no va tornar a Europa fins al 1970, i només de visita a França. Actualment, part de la família continua vivint allà. Amb el seu fill Helios, que llavors estudiava a París, va anar fins a la frontera de Portbou, però va vigilar prou que el seu fill no la creués per accident, tot i que possiblement tenia poc a témer perquè en aquell moment les acusacions de la Guerra Civil ja estaven prescrites oficialment. Lluís Cano va morir dos anys després, el 1972, sense haver volgut trepitjar de nou una Espanya governada per Franco. Les seves despulles reposen en un nínxol del cementiri de Guayaquil. Segons el seu fill Helios, el seu pare no acostumava a parlar gaire de la seva experiència política i vital a l'Hospitalet de la Guerra Civil, deia que era una època passada i sembla que tingué clar ben aviat que l'exili era definitiu per a ell, per tant, no mostrava gaire nostàlgia d'Espanya, si més no, no l'exterioritzava. En aquest sentit, segons recorda el seu fill, el pare es feia de seguida al lloc on era, i per exemple diu que quan va viure a Catalunya, a les dècades de 1920 i 1930, bé o malament va acabar parlant el català.⁹¹

Encarna Martínez Sorroche, la companya de Lluís Cano, sí que va tornar de visita a Espanya, cap al 1971, i va recórrer i reconèixer els llocs on havia passat part de la joventut. Va morir més tard a Quito, la capital equatoriana, on està sepultada. Allà viu la filla gran, Angelita, mentre que la Violeta, l'Eros i l'Óscar resideixen a Guayaquil. La germana petita de Lluís, Aurèlia, també va marxar a l'Argentina l'any 1950, com també va fer un any després un germà de l'Encarna, Rogelio Martínez Sorroche, i la seva família.

Josep Xena Torrents, nascut a Cassà de la Selva el 1908, va ser regidor a l'Ajuntament per la CNT entre l'octubre del 1936 i l'abril del 1938, i alcalde durant un breu lapse inferior a dos mesos, dins d'aquest mateix període. Va arribar a Barcelona cap al 1925. Allà va treballar i estudiar (entre d'altres, l'esperanto) abans de marxar a França el 1927 per fugir del servei militar obligatori. Tomarà quan la República l'amnistii el 1931. Va exercir com a mestre racionalista a Gavà i l'Hospitalet. A l'Hospitalet es va incorporar al final de l'any 1932 a l'Escola Ferrer i Guàrdia. Aquí coneixerà la seva companya de tota la vida, **Harmonia Puig**. Descrit com un anarquista fidel a "la trilogia

suprema de la acracia: el sindicalismo revolucionario, el esperanto y el naturismo”⁹² a Xena el trobem tant en la proclamació del comunisme llibertari a l’Hospitalet l’any 1933 com a l’Escola Ferrer i Guàrdia ensenyant, entre d’altres coses, l’esperanto. De fet, l’escola funciona al mateix local de la CNT i, per tant, seran dues vides paral·leles, de manera que, per exemple, quan al desembre del 1933 les autoritats tanquen el local, també tancaran l’escola, faran sortir els infants en plena classe i, alhora, detindran Xena. Josep Xena va mostrar una oposició frontal a la participació del sindicat en el Govern. Tot i això, ell mateix va arribar a exercir diversos càrrecs⁹³: conseller regidor d’Economia per la CNT a l’Ajuntament de l’Hospitalet des de l’octubre del 1936 i alcalde en funcions, arran de la crisi municipal entre la CNT i la resta de forces polítiques i sindicals, entre el 26 de desembre de 1936 i el 9 de febrer de 1937. A més, tot just creat el Comitè de Milícies Antifeixistes a l’Hospitalet, poques hores després d’haver-se iniciat el conflicte, ell en serà el cap. Durant les primeres setmanes de guerra serà aquest Comitè, més que no pas l’Ajuntament, qui mani a l’Hospitalet. D’aquesta manera en aquells mesos inicials de la guerra es permetrà que l’escola racionalista Ferrer i Guàrdia s’allotgi a la finca de Can Buxeres i al seu palauet, després que se n’hagués requisat la propietat. Tant ell com la seva companya Harmonia tenien experiència en aquest tipus d’escola perquè havien participat en experiències similars a Gironella (Barcelona) i Alaior (Menorca).⁹⁴ Segons explica Dolors Marín, l’Ajuntament es va fer càrrec llavors de les despeses de l’escola i en una llibreria barcelonina van adquirir quatre-cents llibres per als alumnes, un munt de material docent i mobiliari per equipar-la. El conseller regidor d’Ensenyament i mestre també de l’escola, el cenetista Josep Casajuana, en va autoritzar les despeses.⁹⁵

A banda, Xena va ser un actiu militant de la CNT i també de la FAI al Baix Llobregat i l’Hospitalet, activitat que continuaria durant els anys posteriors a l’exili. Va representar la ciutat en diferents congressos llibertaris, entre els quals cal destacar el Congrés de la CNT a Saragossa el maig del 1936 i el Congrés extraordinari que l’AIT va celebrar a París el desembre del 1937. Després dels Fets de Maig del 1937 i fins a la fi de la guerra, va ser secretari del Comitè regional de la FAI. L’abril del 1938 es va incorporar al front. Va ser també un dels escriptors importants de la FAI, va col·laborar en el diari *Solidaridad Obrera* de València i a la revista *Ideas*, portaveu del moviment llibertari del Baix Llobregat, i va col·laborar a la revista *Cénit*, publicada a Tolosa de Llenguadoc.

El nom de Josep Xena apareix a les diligències de la Causa General franquista com a participant o col·laborador en actes d’execució, i com a participant en les Patrulles de Control, malgrat que després no figura en cap acusació concreta. Es va exiliar a França, amb la seva unitat militar, passant la frontera prop de Puigcerdà.⁹⁶ A França va ser empresonat un any a Perpinyà i Montpeller ja que en la dècada de 1920 havia estat expulsat del país.⁹⁷ Aconseguí evitar l’expulsió cap a Espanya amb l’ajuda del Consell General del Moviment Llibertari, del qual n’era membre, i s’embarcà tot seguit cap a la República Dominicana amb la seva família. Allà, sembla que va exercir com a mestre a la colònia agrícola de San Juan de la Maguana, mentre mantenia el rol de delegat a Amèrica del Consell del Moviment Llibertari.⁹⁸ Cap al 1945, però, la seva família i ell van aconseguir establir-se a Caracas (Veneçuela). Peirats explica que al principi de 1946, quan ell hi arriba, Xena estava treballant com a representant a comissió d’una llibreria anomenada Jackson.⁹⁹ A Veneçuela, Xena va continuar amb la seva activitat dins de la CNT a l’exili, fragmentada durant

anys en dos bàndols.¹⁰⁰ Ell es va alinear amb els postulats dels ‘continuistes’ de Federica Montseny i Germinal Esглеas, contraris a qualsevol col·laboració amb la Unión de Fuerzas Democráticas. A banda, Xena, la seva companya Harmonia i un altre dels mestres racionalistes hospitalencs exiliats, Josep Abella, van ajudar a fundar un ateneu. En concret, es tracta del Centro Cultural y de Estudios Sociales, que estava ubicat en una finca de Caracas –la quinta San Bernardino– que avui ja no existeix. El centre disposava de biblioteca, sala de cinema, grup excursionista, sala de conferències, grup teatral i també finançaven un butlletí. L’organització de la biblioteca va ser obra gairebé en exclusiva de Josep Xena. L’any 2002, Francisco Escamilla escrivia que aquesta important biblioteca es trobava “embalada en cajas en el sótano de la casa de Nereida Xena y Fernando Enrech [la filla de Xena i el seu company] en Eragny sur Oise, cerca de París”.¹⁰¹ En Josep i l’Harmonia van tenir un fill, l’Ícaro (1937?), i una filla, la Nerèida (1955),¹⁰² reconeguda botànica de la Universidad Central de Venezuela (el seu cognom figura actualment en 18 espècies i subespècies de plantes a l’índex Internacional de Noms de les Plantes).¹⁰³

Josep Xena va retornar a Espanya a la dècada de 1970. L’any 1982 va participar en un míting de la CNT a l’Hospitalet i el 1986 en un altre a Barcelona. Va morir a Caracas dos anys després.

Llorenç Vera Luján va néixer a Barcelona. Va figurar com a conseller de l’Ajuntament de l’Hospitalet en algunes llistes inicials l’octubre del 1936, com a representant del sindicat CNT. L’historiador Joan Camós afirma que era un actiu participant en les xerrades que organitzava l’Ateneu Pro-Cultura Paz i Amor, entitat de tipus racionalista fundada l’any 1931 a Santa Eulàlia. Va ser nomenat mestre de la Generalitat per a les escoles de l’Hospitalet durant la Guerra Civil. La seva companya era **Antònia García Noguera**. Amb ella va marxar a l’exili a França, i van anar a parar a algun camp de concentració, possiblement a Argelers o a Sant Cebrià. En el trànsit pels camps, l’Antònia va quedar embarassada i va acabar donant a llum a la propera maternitat d’Elna un fill a qui van posar per nom **Mario Roberto**. En efecte, al registre civil d’Elna consta aquest naixement amb data de 4 de gener de 1941. Poc després, segurament aquell mateix any 1941, aconseguirien sortir de França rumb a la República Dominicana, on segons el seu fill van viure durant uns quants anys i, més tard, van passar a Veneçuela i es van nacionalitzar veneçolans. Van aconseguir tornar a Espanya un parell de vegades per veure la família. A l’Arxiu Històric Nacional espanyol consta un expedient policial de Llorenç Vera. Correspon a l’any 1967 i es tracta d’una sol·licitud de repatriació, molt probablement destinada a aquests tràmits per poder visitar Espanya (tràmit habitual entre els exiliats que volien tornar per primer cop).¹⁰⁴ Els dos republicans d’origen hospitalenc van morir fa uns anys. A mitjan de la dècada de 2000, l’únic fill que van tenir en Llorenç i l’Antònia va començar una recerca de familiars a França i l’Argentina. Allà hi vivien també un germà i una germana d’en Llorenç. La recerca va ser positiva tot i que només van trobar els seus nebots ja que els germans del pare també havien mort. D’altra banda, el nét d’en Llorenç i l’Antònia ha obtingut recentment la nacionalitat espanyola, en virtut dels orígens dels seus avis paterns i ara s’està plantejant una visita a Espanya i França.¹⁰⁵

Nascut l’any 1911 al petit poble de la Selva del Camp (Tarragona), **Gaietà Ripoll Masdeu** va ser conseller municipal durant la guerra en representació de la UGT i el PSUC. La seva família, tota d’origen tarragoní, va emigrar a l’Hospitalet quan en Gaietà tenia 4 anys, el 1915. Educat a

l'escola progressista de Miquel Romeu, als 12 o 14 anys es va posar a treballar com a aprenent de l'ofici del pare, manobre. La seva primera experiència política va ser força traumàtica ja que va participar en els Fets de l'Aeronàutica, l'octubre del 1934, i va ser condemnat i empresonat a la Model. En aquell moment no estava afiliat a cap partit ni sindicat, tan sols havia volgut sortir a defensar un nou Estat català dins d'una inexistente república federal espanyola, això sí, armat, com d'altres homes, amb un rifle Winchester, armes que havien estat requisades (al Sometent) i distribuïdes per les autoritats municipals. A causa d'aquest fet va ser condemnat a 20 anys i un dia de presó, però com la resta va ser alliberat després de la victòria frontpopulista el febrer del 1936. Aleshores, l'Ajuntament, com a desgreuge, va recol·locar aquests homes i ell va obtenir una feina com a delineant i escrivent a l'Àrea d'Obres Públiques. En el lapse que va de la detenció (octubre del 1934) fins al 1936, Ripoll s'afilia a ERC. Possiblement en aquest moment va col·laborar en el periòdic *Llibertat*, un diari comarcal d'ERC editat a l'Hospitalet entre l'abril del 1930 i el juliol del 1936. Joan Camós situa també Gaietà Ripoll vetllant a l'edifici de l'Ajuntament la nit del 18 al 19 de juliol del 1936, en previsió de l'alçament militar que es va confirmar de matinada, i fidel al compromís polític i catalanista que havia anat adquirint. Poc després, entre l'agost i el setembre, Ripoll va abandonar ERC i es va afiliar al PSUC i, possiblement, també a la UGT. Des del desembre del 1936 també va ajudar a fundar un periòdic del partit a l'Hospitalet, que es deia *Amunt*. Es va casar durant la Guerra Civil amb una germana del mestre anarquista Josep Abella —també posteriorment exiliat—, i el seu fill va néixer el setembre del 1937. En aquell moment ocupava el càrrec de conseller d'Obres Públiques a l'Ajuntament. Ell afirma que va abandonar Espanya el 29 de març del 1939, per tant, devia estar encara en alguna unitat militar o bé amagat a Catalunya. L'acompanyaran a l'exili la seva esposa i el seu fill. Es refugien primer a França, poc després al nord d'Àfrica durant vuit anys, i després van saltar fins a Veneçuela, cap al 1948, ajudats pel seu cunyat Josep Abella que, en aquell moment, ja s'hi havia traslladat. S'hi estaran deu anys més, però finalment s'establiran a l'Argentina a partir aproximadament del 1957. L'any 1983, quan Joan Camós va entrevistar Gaietà Ripoll, el fill d'aquest vivia a l'Argentina. De fet, Gaietà Ripoll deia a l'entrevista que ell mateix va tornar per primer cop a l'Hospitalet el 1964 però de visita, encara amb la preceptiva autorització de les autoritats espanyoles. Després, cap al 1980, sovint faria llargues estades a l'Hospitalet, on havia adquirit anys endarrere una casa (comprada des de Veneçuela). En aquell moment explicava:

Venim cada any, vinc,estic la meitat de l'any, de vegades, aquí i la meitat de l'any allà: a estar al costat de l'única família que tinc, diguéssim¹⁰⁶

Aprofitava aquestes estades per visitar els seus vells amics. Més tard se'n tornà a l'Argentina, però va seguir en contacte constant amb l'Hospitalet.¹⁰⁷

El germà d'en Gaietà, **Josep Ripoll Masdeu**, també vivia a l'Hospitalet, i també es va exiliar, primer a França amb la seva dona, **Teresa Sauch Gili**, i els seus dos fills, **Jordi i Josep Ripoll Sauch**. Josep Ripoll pare havia nascut a la Selva del Camp (Tarragona) cap al 1909. La Teresa era natural de Bellpuig (Lleida) on havia nascut l'any 1911. El fill petit, en Jordi, havia nascut a Barcelona el 1933, mentre que en Josep, dos anys més gran, havia nascut a l'Hospitalet. Durant la guerra sem-

bla que van viure al barri del Centre, a casa del pare d'ell, al carrer Laureà Miró. Al padró del 1940 figuren com a absents a França. Posteriorment, he trobat un document judicial de la República de Venèçuela que cita Teresa Sauch Gili de Ripoll (sic) i el seu fill, Josep Ripoll Sauch, en una sèrie d'actes judicials que s'han demorat entre els anys 2001 i 2007. El més interessant és que apareixen amb cèdules d'identitat de Venèçuela, la qual cosa voldria dir que portaven un cert temps vivint allà. Tot i que desconec com va anar exactament el seu cas, és possible que Josep Ripoll també tingués activitat política i/o sindical durant la dècada de 1930 però no ho puc assegurar. De tota manera i sense més dades sobre aquest aspecte, he decidit mantenir el cas en aquest apartat juntament amb el del seu germà.

Francesc Graells Bonet va néixer a Cervera (Lleida) el 1899. Militant de tendències esquerres, va ser membre de l'escissió d'Estat Català que no es va voler integrar a ERC i que s'anomenaria inicialment Estat Català-Partit Proletari, i més tard Partit Català Proletari (PCP), dirigit per Jaume Compte. Aquest seria un dels quatre partits que el 1936 formarien el PSUC. Amb el PCP, Graells es va presentar a les eleccions al Parlament de Catalunya de novembre del 1932 per la circumscripció de Barcelona ciutat. L'any 1934 va sortir elegit vocal del Tribunal Industrial de la circumscripció de Barcelona per la part dels obrers. Antecedents de les Magistratures del Treball, aquests organismes eren tribunals de temes laborals, es componien d'un jutge i vocals patrons i obrers, i formaven un vertader jurat que decidia el veredicte per tal que el jutge dictés després la sentència i les penes, tot i que moltes vegades era el mateix jutge qui havia de decidir a causa de l'empat entre les dues parts. Graells va viure a l'Hospitalet, al carrer Lleida, potser només a partir d'algun moment començada la Guerra Civil. Aleshores ja devia treballar com a auxiliar de farmàcia perquè durant la guerra va ser destinat com a "practicante de Farmacia Militar" provisional a el comandament del cap de Serveis Farmacèutics de l'Exèrcit de l'Est, segons l'ordre publicada el 5 d'agost de 1937. Al final de la guerra es va exiliar, i va haver de deixar aquí la seva segona dona, **Hermínia Gispert Segarra** (Linyola, 1902), i una filla d'un matrimoni anterior, **Carme Graells Ortet** (Palau Anglesola, 1922), ja amb 18 anys. De França va passar a Mèxic, on va anar a l'expedició del vaixell *Sinaia* que va arribar el 13 de juny de 1939. A la llista de passatgers figura com a professió la d'empleat de farmàcia, professió que va continuar exercint en una farmàcia de la capital federal mexicana. L'any 1945 va retornar a Catalunya, on el devien esperar la seva esposa i la seva filla.¹⁰⁸

Josep Orriols Solé va ser regidor de l'Ajuntament de l'Hospitalet després de les eleccions de gener del 1934 en representació del Partit Demòcrata Federal, integrat en un front d'esqueres. Nascut a Manlleu (Barcelona) l'any 1897, va viure a la rambla Catalana, a la Torrassa, i va treballar a la fàbrica tèxtil Tecla Sala, de la qual n'era l'encarregat principal en esclatar la guerra. Per això, va passar a formar part del comitè de control de l'empresa quan la van col·lectivitzar. També va formar part del Comitè d'enllaç CNT-UGT del tèxtil de l'Hospitalet, creat el maig del 1938, en aquest cas com a vicepresident i en representació de la CNT. En un primer moment, els documents i denúncies de la Causa General franquista l'involucraven en l'assassinat de Miquel Peiró Victori, administrador de l'empresa, però anys més tard va ser exculpat arran de la confecció del seu informe personal per l'Ajuntament i la Guàrdia Civil. En aquest informe és on trobem l'únic indici del seu possible exili ja que s'explicita que "en la actualidad [1963] parece ser se encuentra

Font: AGNIM

Joan Segarra Cabré, 1939.

residiendo en la Argentina”. No he pogut confirmar aquesta dada per cap altra font, però tot i això, la data de l’informe (al final de 1963) i el text de la petició de l’informe són indicatius d’algun tràmit per intentar el retorn des de l’exili (com ja hem vist, en aquells anys era un tràmit relativament comú assegurar-se que no hi havia cap deute pendent amb la justícia per als qui volien tornar de visita al país... i sortir-ne sense entrebancs). De fet, el tràmit burocràtic del seu informe l’havia endegat la “Comisión Dictaminadora de repatriación de exiliados políticos”. No sé, però, com va acabar aquesta sol·licitud i no conec més detalls sobre la història.¹⁰⁹

El cas de **Joan Segarra Cabré** és força peculiar. Nascut a Barcelona el 1895, Segarra va ser regidor del primer ajuntament de la Segona República a l’Hospitalet, l’any 1931, i va ocupar breument el càrrec de tinent d’alcalde de Foment. L’historiador Joan Camós detalla el seu cas i explica que la seva trajectòria mai no fou transparent. Va ser elegit en les llistes d’ERC, però un fosc afer relacionat amb la seva tinença d’alcaldia va fer que el desposseïssin del càrrec i l’expulssessin del partit, al principi d’agost de 1931. Pocs dies després, va decidir continuar com a regidor independent. Seguint Camós, segons sembla, Segarra i el també regidor Lorenzo Escudero Lozano van ser acusats d’obtenir beneficis econòmics de les obres del Consistori. Concretament, segons un acord municipal tots els solars privats havien de ser tancats pels propietaris com a mesura higiènica, i Segarra i Escudero sembla que tenien una camarilla de gent que es dedicava a enderrocar les tanques, de manera que el municipi n’hi havia de posar de noves, fet que els beneficiava econòmicament. El tema va ser debatut a les sessions del Ple municipal, però és probable que no derivés en denúncia judicial per manca de proves fefaents. De problemes de Segarra amb la justícia, però, en consta almenys un en aquells anys: hi ha referències d’una detenció a l’Hospitalet l’abril del 1934 a causa d’una reclamació del Jutjat número 11 de Barcelona, tot i que n’ignorem la causa. Poc després, molt probablement devia marxar a viure a la zona de Tortosa, potser al petit poble de Masdenverge on residia el seu germà Joaquim, o a Amposta. L’agost del 1934, l’alcalde Ramon Frontera va dirigir un escrit al seu homòleg d’Amposta que li havia sol·licitat informació sobre Segarra. Segons transcriu Joan Camós en el seu llibre sobre els anys de la República, en la resposta Frontera recelava de Joan Segarra, de qui deia que era de conducta dubtosa, d’ofici in-

cert i de filiació política canviant, per acabar comentant que la seva actuació com a regidor i tinent d'alcalde no havia merescut cap confiança. Quan esclata la Guerra Civil, Joan Segarra continua vivint a la zona de Tarragona. El seu nom consta als documents de la Causa General de Masdenverge, on se l'acusava juntament amb d'altres veïns dels assassinats de Joaquim Llatse Llosa (exalcalde conservador de 84 anys) i de Valentí Montfort Roig (secretari del jutjat municipal, de 30 anys), ocorreguts el 23 de desembre de 1936. No va ocupar càrrecs públics en aquests anys de guerra però a la Causa General figura també com a inspirador de l'organització marxista —en el llenguatge de l'època— del petit poble tarragoní. Es devia exiliar a França, potser amb el seu germà que també va ser imputat a la Causa General i figura com a desaparegut. Poc després Joan Segarra va passar a Mèxic, on va arribar el 7 de juliol de 1939 a bord de l'*Ipanema*. En la fitxa d'entrada al país declarava estar casat i tenir dues professions, oficinista de jutjat i avicultor. Podem entendre millor les paraules de Ramon Frontera en aquell informe de l'any 1934, on ja advertia que en un principi era fuster, després agent de negocis, “àdhuc qualsevol altra cosa”. En algun moment de l'exili mexicà, Joan Segarra va demanar disculpes a Ramon Frontera per l'incident de l'any 1931 quan era tinent d'alcalde de Foment, tot i que Frontera va explicar també que allà Segarra va continuar actuant d'una forma semblant.¹¹⁰

Més enllà de la gent que va exercir algun càrrec públic, també cal incloure en aquest apartat els militants de sindicats i de partits de tendències anarquistes, socialistes o comunistes exiliats pel compromís adquirit amb la República i la conseqüent actuació d'acord amb els seus principis. Un compromís que podia anar des del treball polític o sindical més ortodox fins als actes violents a qualsevol escala (fins i tot amb resultat de mort) com a manera de defensar les idees. Entre els exiliats que tinguin un perfil com aquest, he trobat els casos que exposo a continuació.

Entre els sindicalistes exiliats vinculats a l'Hospitalet, el cas més conegut i estudiat des del punt de vista historiogràfic és el de **Josep Peirats Valls**, tant per la seva producció literària al voltant del paper de la CNT i l'anarcosindicalisme en la història d'Espanya durant el segle xx com pels seus escrits autobiogràfics i, també, per diversos estudis sobre la seva figura, com els que es van publicar a la revista *Anthropos* els anys 1989 i 1990. El seu testimoni, a més, dóna moltes dades sobre altres hospitalencs que es movien en el mateix cercle anarquista en aquells anys. També és valuós en el cas d'aquest treball perquè va coincidir amb tres sindicalistes hospitalencs més quan estava a l'exili americà. Amb la família de Josep Xena va compartir exili a la República Dominicana i a Veneçuela; amb la d'Antoni Ayuso va compartir el seu pas per la República Dominicana i l'Equador; i a aquest darrer país se'ls van afegir l'exregidor Lluís Cano i la seva família. Ja hi ha, però, prou material publicat sobre la vida i actuació de Josep Peirats com perquè aprofundim aquí en la seva figura, més enllà de la següent ressenya.

Josep Peirats va néixer a la Vall de Uixó (Castelló) l'any 1908. Va emigrar a Barcelona quan encara no havia complert 4 anys, i quan en tenia 9 la família es va instal·lar al barri de Collblanca Torrasa, on va començar a treballar com a rajoler a les bòbiles de la zona. Als 14 anys va ingressar a la CNT i va començar a formar-se el seu propi bagatge cultural de manera autodidacta, amb lectures de tot tipus: Darwin, Volney, Haeckel, clàssics grecs i obres anarquistes. A més, va freqüentar l'escola nocturna del mestre Joan Roigé. Va participar també en les activitats dels

Font: RA

Alguns dels membres de la colònia de Saloya (Equador). Josep Peirats és el que està a sota del jove que queda més amunt.

Font: RA

A bord del vaixell La Salle, rumb a la República Dominicana. Josep Peirats es troba de peu al centre de la imatge, a la dreta d'una jove.

ateneus de cultura de la Torrassa i Sants. Fruït d'aquesta formació i un gran interès per la cultura el van dur a desenvolupar una activitat periodística i literària, que iniciarà ja als 20 anys, amb les seves primeres col·laboracions al butlletí del sindicat de rajolers. A partir d'aleshores, el trobarem en bona part de la premsa anarquista dels anys trenta, i més intensament a *Solidaridad Obrera*, on serà redactor, i a *Acracia*, a Lleida, on serà director. Quant a l'activitat sindical i política, va ser membre de les Joventuts Llibertàries, delegat i secretari d'acta al Congrés de Saragossa de la CNT, i membre de la FAI. Va anar al front amb la 26a Divisió, al final de l'estiu del 1937, i va assolir el grau de tinent. Amb la seva unitat va arribar a la frontera francesa al principi de febrer de 1939 i va passar pel fort de Mont Louis i pel camp de Vernet d'Ariège.

L'agost del 1939 sembla que el seu destí pot ser Mèxic, però finalment les autoritats d'aquell país van rebutjar la seva sol·licitud perquè era anarquista. Se li va oferir una opció d'anar a Xile a bord del *Winnipeg*, però com a polissó, fet que ell no va admetre. Al final de 1939, però, va arribar el passatge definitiu: a la República Dominicana. Va salpar de Bordeus el 3 de desembre de 1939 a bord del *La Salle*. Després d'una travessa amb moltes precaucions per evitar l'atac dels submarins alemanys, amb escales a Casablanca i Santo Tomé, l'expedició va arribar el 19 de desembre a Ciudad Trujillo (Santo Domingo), la capital de la República Dominicana. Va ser el primer dels països americans en què va viure Peirats en els següents anys. Al seu llibre sobre aquesta època parla del seu assentament a una parcel·la anomenada El Tamarindo, que situa a la colònia agrícola Juan de Herrera, una de les que es van muntar a la República Dominicana per als exiliats espanyols, concretament a la localitat de San Juan de Maguana. Allà coincidirà amb altres dues famílies d'hospitalencs, la d'Antoni Ayuso i la de Josep Xena.¹¹¹ Hi viurà durant l'any 1940; entre el desembre del 1940 i el gener del 1941, amb el suport de la fundació d'ajuda als exiliats republicans que dirigia l'escriptor John Dos Passos, va fer el viatge que el portaria a un altre país sud-americà, l'Equador. Allà participaria de la creació d'una fallida colònia agrícola a Saloya, localitat perduda a les muntanyes equatorianes. Peirats ens parla abastament de l'experiència que va compartir amb

una cinquantena d'exiliats fins al 1942.¹¹² Després d'haver-se estat vuit mesos més a Guayaquil (l'Equador), marxa cap a Panamà, on s'estarà entre el gener del 1943 i el gener del 1946. Finalment, però, acabarà a Veneçuela. En aquests anys, amb les dificultats pròpies dels exiliats, va treballar fent una mica de tot, des de forner fins a fotògraf, repartint gel, escrivint col·laboracions periodístiques o venent llibres. Un periple que va deixar retratat, sobretot, en un llibre que es titula *Estampas del exilio en América* i en la seva autobiografia, on a més deixa un testimoni farcit de crítica ironia vers els règims polítics poc efectius i a vegades directament dictatorials dels països on va viure.

L'any 1947 Josep Xena promociona la candidatura de Peirats com a delegat de Veneçuela i Panamà a la Conferència Intercontinental del Moviment Llibertari Espanyol-CNT que s'havia de celebrar a Tolosa de Llenguadoc (França). Hi assistirà i allà serà nomenat secretari general del MLE-CNT. A partir d'aleshores es queda a viure a França, malgrat que aquell mateix any tornarà un temps de manera clandestina a Espanya. Tot seguit, per encàrrec de la CNT, escriu un llibre per mitjà del qual el sindicat vol donar a conèixer quin ha estat el paper de l'organització en la revolució espanyola, una feina que va haver de compatibilitzar amb el càrrec de secretari general del Ple Intercontinental de la CNT. L'any 1951, però, la seva feina es veu interrompuda perquè el detenen en un fosc afer d'un robatori on és falsament involucrat. Serà colpejat a la comissaria de Lió i després empresonat uns mesos. Peirats arriba a pensar que es tracta d'una trampa dels comunistes que el que pretenen és que no pugui acabar el llibre que estava escrivint sobre la història de la CNT. Aconseguirà finalitzar els tres volums de *La CNT en la revolución española* l'any 1953. Un parell de mesos abans el nomenen director del periòdic CNT que fins aleshores havia dirigit Federica Montseny. En els següents anys produirà tot un seguit de col·laboracions en diferents mitjans anarquistes —algunes publicades després en forma de llibre. L'any 1955 es va unir amb **Gràcia Ventura**, deu anys més jove i que acabava d'arribar d'Espanya després d'haver passat cinc anys a les presons franquistes.

Al final de 1959 va dimitir com a director de CNT i es va allunyar de la direcció del sindicat. Aleshores va treballar en diversos oficis fins que es va haver de retirar de manera prematura víctima, entre d'altres, de les conseqüències de la pallissa policial de Lió. La jubilació l'any 1968 va coincidir amb la decisió de les autoritats franceses d'expulsar-lo del país per l'activitat política que duia a terme. Va recórrer la decisió del ministre de l'Interior i l'expulsió no va tenir lloc. Va tornar a Catalunya poc després de la mort del general Franco, l'any 1976, i va trepitjar de nou per primer cop des del final de la guerra casa seva, al barri de Collblanc, on continuaven vivint alguns familiars. Ja en aquell temps tenia problemes de cor, però encara va participar en un míting a Montjuïc al costat de Federica Montseny. Més tard es va traslladar a viure a Castelló, la terra on havia nascut i d'on n'havia sortit als tres anys i mig. Va residir a Borriana fins que va morir l'any 1989.¹¹³

Un altre cas és el de la família del militant anarquista **Antoni Ayuso Melgarejo**, qui va coincidir amb Peirats almenys en l'exili de la República Dominicana i l'Equador. A Ayuso el vaig localitzar gràcies precisament a un fragment del llibre de Peirats *Estampas del exilio en América*, on esmentava el veïnatge a la Torrassa d'aquesta família.¹¹⁴ Antoni Ayuso va néixer a Múrcia, el 16

Font: FB

Germán Ayuso, exiliat quan era molt jove, en una imatge recent.

Font: FB

Liberto Ayuso, exiliat quan era un nen, en una imatge recent.

d'abril de 1904. Es va unir amb **Maria Teresa Cubells Monclús** l'any 1926. Ella era natural de Barcelona, on havia nascut el maig del 1906. Possiblement residien a Barcelona en el moment de la unió, però Peirats els vincula a la Torrassa, com a mínim durant els anys de la guerra, i crec que és possible que hi anessin a viure poc després de d'haver-se casat. Ell era mecànic. Pel que fa a les actuacions que va dur a terme durant el període de la Guerra Civil, no n'he trobat cap referència. És obvi que es va exiliar a França juntament amb la seva companya i els dos fills que tenien en aquell moment, **Germán** i **Liberto Ayuso Cubells**, i no seria fins al 16 de maig de 1940 quan van arribar a la República Dominicana, a bord del vaixell *La Salle*. Com Peirats, van anar a la colònia agrícola Juan de Herrera, situada a San Juan de Maguana. Allà, Antoni Ayuso, Josep Peirats i un altre anarquista gironí, Joan Panisello, van treballar junts la terra, recollint arròs, patates i maní. No els anava pas malament en aquell moment, segons recorda a les seves memòries Peirats; disposaven d'un cavall, una mula i un burro, i amb algunes bones collites van fer uns quants diners. Les adverses condicions amb què havien de viure les descriu Josep Peirats, que parla d'una terra "reseca y petrificada por el abandono".¹¹⁵ D'Antoni Ayuso, Peirats refereix una anècdota carregada de la particular ironia del narrador. Explica Peirats com durant l'hivern desbrossaven a cops de matxet els camps de la colònia de les males herbes, per després deixar-les assecar, cremar-les i, posteriorment, abonar les terres amb les restes. Sembla que a Ayuso la crema dels matolls se li va escapar de les mans :

Pero allí estaba Ayuso dispuesto a ganarse a pulso el grado de fogonero mayor. Como todo buen vecino de la Torrassa sentía por la chamusquina una inclinación satánica. A las brisas de un cálido y memorable mediodía hubo de pedir refuerzos para atajar el infernal candelazo que amenazaba con propagarse por todos los ámbitos de la isla. La volcánica ofensiva del torrasense (...) había introducido una profunda cuña en los dorados arrozales vecinos, a punto de siega y trilla¹¹⁶

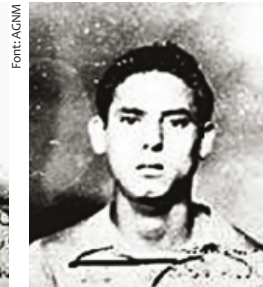
Font: ACNIM

Just Alba, 1939.

María Díaz Meca, 1939.

Vicenç Alba, 1939.

Font: ACNIM

Els Ayuso-Cubells van passar a l'Equador, juntament amb Peirats, entre finals de desembre de 1940 i principis de gener de 1941, gràcies a l'ajuda de la fundació que presidia l'escriptor John Dos Passos. Allà van patir les dificultats de la colònia agrícola de Saloya però a diferència de Peirats, la família d'Antoni Ayuso va decidir quedar-se a viure en el país, on van néixer dos fills més, la Floreal i l'Antoni. Van residir molts anys a Manta, una localitat costanera de la regió de Manabí, que ha esdevingut un important port. La Maria Teresa va morir el febrer del 1975, i l'Antoni el mateix mes del 1994. Tots dos estan enterrats a la localitat equatoriana que els va acollir.¹¹⁷

En tercer lloc trobem els **germans Alba**,¹¹⁸ una família de rajolers molt actius als grups juvenils llibertaris durant la dictadura de Primo de Rivera. La historiadora Dolors Marín els vincula, en concret, amb els grups d'afinitat anarquistes adscrits a la FAI 'Veritat' i 'Afinitat', del barri de la Torrassa. Aquests grups seran la llavor de l'Ateneu Racionalista de la Torrassa, creat com a entitat cultural del barri hospitalenc l'any 1931. Sense concretar quins dels germans, Marín explica que ja abans, durant la dictadura de Primo de Rivera, i com d'altres hospitalencs d'idees anarquistes, els Alba havien marxat a França com a profugus, tot fugint de la Guerra del Marroc. Més endavant, el desembre del 1933, els germans haurien participat en els aldarulls de la proclamació del comunisme llibertari a l'Hospitalet. Aquí ens interessa especialment, el cas de **Just i Vicenç Alba**. L'any 1939, tots dos s'exiliaran a Mèxic, havent passat primer per França. Just, que en aquell moment ja té 35 anys, marxarà amb la seva companya, una dona nascuda a l'Hospitalet, **Maria Díaz Meca**, de 32 anys, i amb el seu fill **Progrés Alba Díaz**, que aleshores té cinc anys. A l'Hospitalet, tots tres vivien probablement en un pis al número 69 del carrer Mas i poc abans d'esclatar la guerra van demanar una llicència d'obres per construir una caseta al carrer Campanetes, també a l'Hospitalet. De María Díaz he trobat poques dades, tenia almenys un altre germà més petit, en Josep. Aquest germà vivia al carrer Joventut, a Collblanc, havia nascut a Lorca cap al 1918 i va estar en un batalló de treballadors després de la guerra. El segon dels Alba, en Vicenç, quan es va exiliar tenia 17 anys.¹¹⁹ Un altre dels germans Alba, en Francesc, també seguidor dels postulats anarquistes, durant la guerra va ser nomenat per la Generalitat mestre de les escoles de l'Hospitalet; es va exiliar a Anglaterra i malgrat que consta una recomanació de la JARE al principi de 1941

perquè fos admès a Mèxic, on es podria haver reunit amb els seus dos germans, no hi va anar mai, ben al contrari va retornar a l'Hospitalet on va caure en una profunda depressió que va contribuir a la seva mort. No he trobat més informació sobre el periple de la família a Mèxic.¹²⁰

Un altre cas és el de **Joan Cazorla Pedrero**. Nascut a Cartagena (Múrcia) el 1920, es va establir a Catalunya en un moment que no he pogut determinar i aquí va militar activament a les Joventuts Llibertàries de la Torrassa i a la FAI. Vivia al carrer Rafael de Campalans, al barri hospitalenc de Collblanc. Va anar com a voluntari al front, amb la columna Roja y Negra. Després dels Fets de Maig de 1937, va ser empresonat a la Model i també al camp de concentració d'Omells de na Gaia. Es va exiliar al final de la guerra a França. A la Causa General franquista el seu nom serà associat per la Guàrdia Civil a les Patrulles de Control. Algunes fonts apunten que, a França, va ser detingut pels alemanys i portat al camp de concentració de Mauthausen però el seu nom no apareix a les llistes més exhaustives d'avui dia. Al principi de la dècada de 1940 va tornar a Espanya d'amagat i es va fer càrrec de la secretaria de Defensa del Comitè Peninsular de la FAI de l'Interior, i també de les Joventuts Llibertàries. Després de la Segona Guerra Mundial va formar part de la guerrilla antifranquista llibertària, on seria conegut amb el malnom de 'Tom Mix'. L'agost del 1945 va desplegar tres banderes de la FAI per les terrasses dels edificis de la Torrassa, i al seu domicili de Collblanc va mantenir en aquells mesos una impremta clandestina de la revista *Tierra y Libertad*. En aquests anys va entrar i sortir d'Espanya de manera clandestina. Durant el 1947 va participar en un atracament a Granollers. Aquell mateix any es va fer membre del Movimiento Libertario de Resistencia (MLR), i el novembre va entrar de nou a la península amb el grup del maquis Josep Lluís Facerías, on hi havia també l'hospitalenc Francisco Ballester Orovitg; al desembre participarien plegats en un altre atracament. El 13 de juny de 1948 va ser ferit durant un tiroteig a Barcelona en una trampa que els va posar la policia, però va poder fugir i el va curar el doctor Joaquim Trias Pujol. Tenia una doble perforació de bala al budell prim. Per aquesta assistència, el doctor badaloní es guanyaria, dos anys després, una sentència de dos anys de presó, la qual va acabar sent amnistiada i reduïda a una forta multa. Finalment, l'agost del 1948 Cazorla va aconseguir creuar la frontera de retorn cap a França. Allà va participar al Comitè de Defensa de la CNT de Tolosa de Llenguadoc i més tard va ser membre de la Comissió de Relacions de la FAI (1951). Uns anys després, cap al 1958, va ser expulsat de França i es va exiliar a Caracas (Veneçuela), on va formar un grup de la FAI i va col·laborar amb la premsa llibertària. També va ocupar la secretaria de Propaganda de la CNT en aquell país. En morir Franco, va retornar a Espanya diverses vegades però no s'hi va quedar. Malgrat que en els darrers anys de la seva vida va tenir importants dificultats econòmiques, mai no va acceptar l'ajuda del Govern. Va morir el novembre del 2005 a Barquisimetro (Lara, Veneçuela).¹²¹

Un cas un xic més nebulós és el d'un dels cinc germans de la família Espín-Fernández. Tot i que la identificació de quin dels germans es tracta no és segura, probablement es tracti de **Miquel (?) Espín Fernández** (Múrcia?, cap al 1917). La font d'aquesta informació és l'entrevista feta pel grup El Pont de la Llibertat L'Hospitalet Antifranquista a un dels germans, en Bonifaci. Ell explica en l'enregistrament que els cinc fills de la família van defensar la República amb les armes, i pel cap baix dos de forma compromesa, ell mateix com a voluntari a la columna López-Tienda (també

coneguda com a columna Llibertat) d'origen comunista, i un altre germà també al front (en aquest cas després d'haver estat xofer de les Patrulles de Control). Aquest últim és qui després s'exilià a Veneçuela i a qui he identificat de manera incerta com a Miquel. Dels cinc germans, un, l'Agustí, va morir al front i els altres quatre van creuar la frontera després de la desfeta a Catalunya. En Bonifaci va tornar a casa al cap de poc temps i va patir la repressió franquista, primer perquè pagava les conseqüències de la recerca policial del seu germà Miquel, i segon perquè va tastar durant cinc anys els batallons de treball franquistes i el servei militar. Entre mig, l'any 1943 en Bonifaci fugí de nou a França per intentar evitar una possible segona tanda de batallons de treball. I ara és quan la seva història s'encreua amb la d'en Miquel. Allà serà enxampat i conduït cap a Alemanya com a mà d'obra, però aconseguirà escapar-se tot just abans que el tren travessi la frontera amb territori alemany. Llavors aconseguirà contactar amb el seu germà anarquista, que en aquell moment forma part de la resistència a França i que l'ajudarà a travessar el país de manera clandestina perquè pugui tornar de nou a Catalunya. Miquel Espín Fernández, per tant, sabem que va participar també en la resistència contra els alemanys durant la Segona Guerra Mundial. I finalment, el testimoni d'en Bonifaci ens parla del posterior exili d'en Miquel a Veneçuela, que en tot cas es produirà una vegada finalitzada la Segona Guerra Mundial, a partir de la segona meitat del 1945. No en conec, però, cap detall més.¹²²

Finalment, trobem el cas de la **Mercè Canals Farriols**,¹²³ infermera i, posteriorment, també massatgista i traductora, que poc temps després d'haver començat la Guerra Civil va ser nomenada directora de la llar d'infants de la fàbrica tèxtil Tecla Sala. La seva vinculació amb la ciutat sembla només professional ja que vivia al carrer Casp de Barcelona, i el seu exili sembla marcat pel compromís cívic i polític personal i també familiar. Mercè i la seva germana gran, la Dolors, estaven vinculades al món de l'educació i la salut dels infants: la Dolors com a puericultora, directora de llars d'infants i també com a tècnica del Departament d'Assistència Social de la Generalitat republicana, i la Mercè com a infermera, professora d'educació física i com a directora de llars d'infants. La Mercè era membre de les Joventuts Socialistes Unificades (JSU) i estava obertament compromesa amb la causa republicana. Poc temps després d'haver començat la guerra, va ser nomenada directora de la llar d'infants de la fàbrica tèxtil Tecla Sala, que havia estat col·lectivitzada pels obrers. Cal advertir que els processos col·lectivitzadors que es van produir a la indústria catalana durant la Guerra Civil, impulsats i dirigits pels sindicats i els treballadors sota el paraigua institucional i jurídic de la Generalitat, van posar un especial èmfasi en les millores socials dels treballadors i treballadores. Miquel Izard comenta aquesta solidaritat en el cas de l'Hospitalet i apunta que la de la fàbrica Tecla Sala va ser la primera llar d'infants que es va obrir en les empreses d'aquesta ciutat durant la contesa:

La CNT proposà introduir el règim de solidaritat general que sempre havien sancionat, s'acceptà tot seguit i s'implantà el salari únic generalitzat i una caixa comuna intersindical, mercès a la qual tot treballador, amb feina o no, rebria els mateixos mitjans d'existència. El primer pas fou endegar la solidaritat financera de les indústries, i excedents, fornits per les que tenien superàvit, s'aprofitarien per a mantenir les

deficitàries; solidaritat que pensaven coronar amb un altre pas endavant: el salari familiar. Armaren noves escoles, una gran llar d'infants municipal i altres en alguna fàbrica, la primera a la Tecla Sala, una maternitat i un hospital cantonal¹²⁴

Aquesta llar d'infants estava situada en el petit edifici modernista que encara avui hi ha al davant de la gran estructura de l'antiga fàbrica que actualment és seu d'una biblioteca i d'un centre d'art contemporani. A l'Arxiu Històric de Santa Eulàlia i també a l'Arxiu Zerkowitz es conserven algunes fotografies d'aquesta llar d'infants, s'hi poden veure les instal·lacions, els infants i les cuidadores que en tenien cura. L'any 1938 la revista francesa *L'illustration* va publicar una altra fotografia de la llar d'infants i les cuidadores. El material forma part d'un reportatge dedicat als serveis socials a l'Espanya republicana.¹²⁵ Desconec si Mercè Canals és alguna de les persones que surten en aquestes fotos. La Mercè, la seva germana Dolors i altres membres de la família es van haver d'exiliar abans de la caiguda de Barcelona i van passar a França el febrer del 1939. El mes de setembre següent, la Mercè es va traslladar a la República Dominicana i l'abril del 1941 va arribar a l'Havana (Cuba) on es va casar dos anys després amb Manuel Carnero, un periodista andalús i membre del Partit Comunista, també exiliat. En el país d'acollida no va poder exercir com a infermera i va viure fent de massatgista a domicili, mentre seguia vinculada al sentiment col·lectiu antifranquista, a través de la col·laboració desinteressada amb la Casa de la Cultura de La Habana, la militància al Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC), els càrrecs a la junta directiva de la Unión de Mujeres Españolas i, ja en la dècada de 1960, els càrrecs a la Secció Femenina de la Societat d'Amistat Cubano-Espanyola (SACE). Amb el triomf de la revolució cubana, l'any 1959, va entrar a formar part dels òrgans de la Seguretat de l'Estat, al Ministeri de l'Interior cubà, i també va fer de traductora de francès, italià i portuguès al butlletí oficial de les Organitzacions Revolucionàries Integrades (ORI), que més tard van passar a ser el Partit Comunista de Cuba. La Mercè es va jubilar el 1983 i en diverses ocasions va tornar de visita a Espanya. El desembre del 2008 continuava residint a l'Havana.

Veiem ara amb més detall els casos d'Alfons López Camacho, Amadeu Llorens Ferran, Laureà Lorca López i Enric Playan Tersol. Es tracta de casos poc o gens estudiats a la historiografia de l'Hospitalet.

2.1.1 ALFONS LÓPEZ CAMACHO, NODRIDOR DE L'INTEL·LECTE

Alfons López Camacho va néixer a la localitat minera de Lucainena de las Torres (Almeria) l'any 1908; si alguna cosa va caracteritzar la seva vida segurament va ser la recerca d'un món millor per mitjà de les eines que trobava en la cultura.

Natural d'aquell petit poble andalús, Alfons va passar pel seminari. No és que en tingués vocació, però a ell, com molts d'altres que pertanyien a famílies de pocs recursos, li calia recórrer a aquesta via com a forma de subsistència. La prova la trobem en el fet que Alfons va acabar abandonant el seminari i va arribar a Catalunya tot buscant unes millors perspectives

Alfonso López Camacho, circa 1930.

econòmiques. Devia ser cap al final de la dècada de 1920 quan el jove Alfons es va instal·lar a Catalunya. No sé del cert si va viure ja directament a l'Hospitalet o no, però és segur que a principis de la dècada de 1930 ja està a l'Hospitalet, casat amb **Anna Camacho Serrano**, nascuda cap al 1911 a Lubrín (Almeria) i resident a l'Hospitalet des del 1920. L'any 1936 el matrimoni residia al carrer Baró de Maldà, on el mes de maig va néixer el seu fill, en Vladimir Alfons.¹²⁶ Tres anys abans havia nascut la seva primera filla, l'Aurora, també a l'Hospitalet.¹²⁷ En aquells anys va treballar al jutjat de l'Hospitalet a les ordres del jutge Pedro Comas Carrera¹²⁸ i del secretari Joan Tatjer Clarà. Aquesta feina el va esperonar a parlar el català i a integrar-se a la terra que l'havia acollit, fet que sembla que va aconseguir amb escreix.

L'anarquisme va ser la primera escola política d'Alfons López, però aquest només va ser un primer pas cap al comunisme, el qual va caracteritzar el seu pensament posterior, ja durant la dècada de 1930. A més de la UGT, va ser membre del PSUC, on va exercir, com a mínim, el càrrec de secretari polític de radi (agrupació) de l'Hospitalet.¹²⁹

En arribar la Guerra Civil, Alfons López Camacho va ser conseller a l'Ajuntament hospitalenc en representació del sindicat UGT, a partir de l'octubre del 1936. Dins del Ple municipal va ocupar els càrrecs de conseller de Proveïments i també de Treball.¹³⁰ Al primer devia accedir possiblement cap al novembre, quan el PSUC va entrar a l'Ajuntament, després del procés de formació del partit a l'Hospitalet. Per tant, Alfons López estava al capdavant de l'Àrea de Proveïments quan va esclatar l'enfrontament entre anarquistes i la resta de forces republicanes a l'Hospitalet, al final de desembre de 1936, a conseqüència de la incautació de béns a les cooperatives hospitalenques per part de la CNT. Arran d'aquest fet, els regidors d'ERC i de la UGT (PSUC), van presentar la dimissió i quatre dies més tard es formava un nou Govern municipal només amb els representants de la CNT i presidit per Josep Xena. Aquesta situació duraria fins al febrer del 1937, quan el pacte imposat entre les dues bandes per Josep Tarradellas va facilitar el retorn de la resta de forces als seus escons.

Francesc Martínez Alves (ERC) recuperava llavors l'alcaldia, en una escenificació de l'acord en forma de Ple municipal extraordinari. És en aquest Ple del 9 de febrer de 1937 quan Alfons López canvia la Conselleria de Proveïments que havia ocupat fins a la dimissió del desembre i passa a ocupar la de Treball, en un canvi significatiu i molt probablement fruit de les negociacions

Font: VAL

Caricatura d'Alfonso López, dibuixat el 1942 a l'Equador i signat Mediavilla. Les notes musicals evocuen la seva direcció d'un cor a una colònia agrícola.

entre els anarquistes i la resta dels grups, perquè a partir d'ara la Conselleria Municipal de Proveïments estarà encapçalada pel cenetista Ginés Alonso, mentre que la de Treball, inicialment vinculada a la CNT, passa com veiem a mans del grup de la UGT.

Després de ser conseller a l'Ajuntament de l'Hospitalet es va incorporar a l'exèrcit republicà (molt possiblement amb la seva lleva, cap a la primavera del 1938), on potser va assolir el grau de capità.¹³¹ Probablement va participar a la batalla de l'Ebre, o va estar a la zona amb la seva unitat.¹³² Al final de la guerra va haver de deixar enrere la família i creuar la frontera, camí de l'exili.

2.1.1.1 Exili a França, la República Dominicana i Mèxic

A França, consta que va passar pel castell de Cotlliure, antiga fortalesa del segle XIII i d'origen templari que les autoritats franceses van destinar a recloure els republicans que consideraven indisciplinats o potencialment perillosos (normalment per la seva adscripció comunista). Va sortir d'aquella mena de presó el 12 de maig de 1939 amb destinació al camp de Vernet, també considerat disciplinari i a on van anar a parar la majoria dels integrants de la 26ena Divisió (d'origen anarquista, l'antiga Columna Durruti, tot i que després s'hi van integrar soldats d'altres adscripcions ideològiques).¹³³ Per tant, no és agosarat pensar que aquesta podria haver estat la seva unitat de combat. A partir d'aquí li perdem la pista i no la recuperem fins que se'n va a l'exili americà.

No sabem del cert la data en què abandona França per anar-se'n al primer país que el va acollir a Amèrica, la República Dominicana. En tot cas, podem fer algunes aproximacions: els vaixells amb exiliats espanyols van arribar al país entre el novembre del 1939 i el juliol del 1940, però la destinació final d'Alfonso López era una colònia agrícola anomenada Pedro Sánchez, i això limita les opcions al vaixell *La Salle*, bé en l'expedició que va arribar el 19 de desembre de 1939, la del 23 de febrer de 1940 o bé la del 16 de maig del mateix any ja que els passatgers en tots tres casos van anar a parar a aquesta hisenda, a la localitat de El Seibo. Sabem que hi va fer estada en aquesta hisenda a la localitat de El Seibo per una caricatura amb una inscripció que conserva el seu fill i on es pot llegir això:

Alfonso López Camacho, director del Coro Español de Pedro Sánchez y que forma parte de nuestra hacienda Las Antillas

Tarjeta local de identidad para NACIONALES residentes en las poblaciones fronterizas mexicanas.

Nº 068724
068724

Al portador (a) LOPEZ Camacho Alfonso

se le expide la presente por haber demostrado su nacionalidad MEXICANA, estando autorizado (a) para salir y regresar al país sin más requisito que la presentación de esta tarjeta.

MEDIA FILIACION

Estatura 1.75 mts.
 Color ojos café
 Pelo castaño
 Señas particulares ninguna

Lugar de nacimiento Lucainena de las Torres, España.
 Fecha de nacimiento 27 abril de 1908
 Ocupación Contador
 Estado Civil Casado

DOMICILIO Calle Sta. 664, Tijuana, B. C.
 ESTA FORMA SE EXPIDE GRATUITAMENTE dyc

EL JEFE DEL SERVICIO DE POBLACION
 Vicente Cervantes Carrillo.

Font: VAL

Tarjeta de resident a Mèxic d'Alfonso López, 1951.

La inscripció ens aporta una altra dada: que va anar a parar a Las Antillas, una de les tres hisendes de què constava la colònia Pedro Sánchez el 1940. L'any següent es van fusionar en una de sola (l'anomenada Hacienda España), la qual cosa vol dir que el retall de la caricatura deu ser del 1940, malgrat que no està datat. A la colònia on va estar Alfons López es cultivava mani, blat de moro, cebes, tomàquets, albergínies, cols i pebrots. També s'hi van desenvolupar projectes de ramaderia porcina, vacuna i avícola, però només en els d'aquesta darrera especialitat es va assolir un cert grau d'èxit. També existia un taller de ferreria, un altre de fusteria i es produïen productes de terrisseria, pa i conserves d'aliments. A la colònia Pedro Sánchez es va organitzar també un Club Hispano-dominicà que va aconseguir publicar un periòdic, fer emissions radiofòniques i acondicionar alguns espais per ubicar-hi una biblioteca i una escola, que aprofitava la vintena de mestres que formaven part de la comunitat.¹³⁴ Dintre de les activitats de lleure, ja hem vist com Alfons López dirigia un cor. La seva relació amb la música sembla que li venia de la infantesa, quan va tenir de tutor el mossèn del seu poble. Ja de gran, li agradava cantar sarsuela.¹³⁵

Els colons de Pedro Sánchez van ser els qui més activament van protestar en contra de la disminució dels subsidis per part de la JARE. Segons Natalia González, a la colònia Pedro Sánchez hi havia molts exiliats de tendències comunistes (com Alfons López) i anarquistes (com la també hospitalenca família Ocaña), i la JARE, com sabem, estava lligada al Partit Socialista Obrer Espanyol.¹³⁶ Aquesta colònia de la República Dominicana va ser la que més temps va durar; la resta, en una gran majoria van fracassar per motius diversos: la manca d'experiència, les malalties, la manca de mitjans tècnics, el desinterès del govern dominicà, la mateixa disminució de les ajudes dels organismes republicans espanyols (SERE i JARE), etcètera. Una part important dels més de 3.000 exiliats espanyols a la República Dominicana van ser traslladats a aquestes colònies agrícoles. En general, no tenien experiència en feines del camp, i molts han deixat relats de penalitats i malalties produïdes per la inexperiència i agreujades, en un primer moment, perquè les subvencions dels organismes d'ajuda als republicans espanyols no arribaven.¹³⁷

Quant a Alfons López, per alguns documents sabem que, com a mínim, al final de la seva estada al país vivia a la capital, Santo Domingo (que en aquells anys es deia Ciudad Trujillo per desig del dictador Leónidas Trujillo); sabem també que es declarava agricultor, probablement perquè havia exercit com a tal a la colònia, malgrat que a l'Hospitalet no s'havia dedicat a aquest ofici. Les darreres dades de la colònia daten de mitjan 1941, però no sé del cert fins quan va durar i, per tant, en quin moment Alfons López es devia traslladar a la capital. És possible que fos el

Font: VAL

Alfonso López a la seva residència a Tijuana (Mèxic), el 1980.

1941 o, a tot estirar, el 1942 ja que va tenir temps de viure al costat del mar. Segons recorda el seu fill, de la República Dominicana Alfons López sempre comentava dos records:

Sus dos recuerdos recurrentes de Santo Domingo eran la langosta (de mar), que los exiliados devoraban frente al estupor de los aborígenes, y el café, cuyo penetrante aroma invadía toda la ciudad¹³⁸

En tot cas, la situació al país es va fer incòmode. A partir del 1945 el Govern dominicà va augmentar el control sobre les activitats dels refugiats espanyols i va agitar el fantasma del comunisme per perseguir els republicans, comunistes i no comunistes, per la qual cosa molts van haver d'abandonar el país.¹³⁹ En aquest context, Alfons López va decidir reemigrar a Mèxic al final de l'any 1945, sense que en coneguem les circumstàncies concretes. Segons el seu fill, Alfons López comentava que la seva sortida de la República Dominicana es va veure facilitada o impulsada pel fet que a Mèxic tenia la possibilitat d'incorporar-se a la secretaria del PSUC.

Els primers anys a Mèxic els viurà a la capital. Segons recorda el seu fill, Alfons López es va veure llavors en la necessitat de triar una professió per guanyar-se la vida i va optar per estudiar comptabilitat. Aleshores, a Mèxic hi havia dues variants d'aquesta disciplina. Per a la primera, anomenada pública, calia formació universitària i els qui l'exercien tenien unes prerrogatives a les quals no podien accedir els del segon tipus. L'altra comptabilitat, anomenada privada, requeria menys estudis i Alfons López va haver de decantar-s'hi i formar-se com a comptable per a empreses. D'altra banda, sembla que en aquell temps Alfons López ja s'havia fet el càrrec que no tornaria a Espanya ni a Catalunya, la qual cosa el va portar a renunciar al final de 1949 a la nacionalitat espanyola i a acollir-se a la mexicana.¹⁴⁰ Lògicament, en les seves circumstàncies, ser ciutadà mexicà de ben segur que devia tenir més avantatges pràctics, sobretot de tipus burocràtic.

La formació adquirida com a comptable li permet, cap al 1950, viatjar al nord del país, a Tijuana, molt a prop de la frontera amb els Estats Units, on treballarà primer en l'administració de la bodega vitivinícola Luis Cetto, que amb el temps arribarà a ser una de les més importants del país, i després en un restaurant.

El canvi de la bodega pel restaurant obeeix a una circumstància personal, el seu segon matrimoni amb Tomasa Cortés, una dona mexicana, de Jalisco. La distància física amb la seva dona espanyola, Anna Camacho, i el pas dels anys, van portar l'Alfons a refer la vida personal a l'altre

banda de l'Atlàntic. Cal dir, però, que mai no va oblidar la seva família espanyola. Es conserva un certificat espanyol, emès l'any 1960 per la Comisión Interministerial de Repatriación, on s'autoritzava Alfons López a tornar a Espanya. De fet, hi va tornar per veure la seva família a l'Hospitalet i les visites puntuals van continuar més endavant.

El seu fill Vladimir Alfons, nascut de la primera relació i que en aquell moment seguia a Catalunya, recorda que

siempre hubo una relación epistolar con mi padre, particularmente conmigo, y en la década de los sesenta se produce el reencuentro, en vida de mi madre todavía. Entendí que en este primer viaje exploraba la ocasión de un futuro y definitivo regreso que nunca tuvo lugar, pese a posteriores visitas¹⁴¹

La seva parella era ara la dona mexicana amb qui va compartir també el restaurant Mitla. Des del principi, ell portarà l'administració del negoci, però el 1963 comencen a sorgir problemes amb el local del restaurant i Alfons "toma la trascendente decisión de cambiar la provisión de nutrir el cuerpo por la de alimentar el intelecto, más acorde con sus sueños redentores".¹⁴² El seu fill Vladimir Alfons ens ho aclareix:

Abre una librería con el claro y firme deseo de influir en la transformación política y cultural de su entorno social. Buena prueba de ello es la creación paralela de una librería móvil que, con el romántico nombre de Cultura y Vida, se proponía llevar los libros a las colonias de la periferia de Tijuana en una misión a la que no dudo en calificar de apostolado¹⁴³

Així naixeria la llibreria El Día, que, per qüestions econòmiques, va agafar el nom homònim d'un periòdic de la capital que coincidia ideològicament amb el perfil que es volia donar al nou projecte. Una llibreria on tan es podia trobar la Bíblia com les obres de Marx, Lenin o Engels. A la dècada del 1960 la llibreria del republicà espanyol aconseguirà portar de manera regular a Tijuana les principals editorials mexicanes: UNAM, Siglo XXI, Fondo de Cultura Económica... I al mateix temps importarà llibres d'Espanya, la Xina i la Unió Soviètica. Alfons López portarà les publicacions de les Edicions en Llengua Estrangera de Pequín, de l'editorial Guozi Zhudian, "con el natural asombro de propios y extraños".¹⁴⁴ L'any 1967, segons ens recorda també el seu fill, amb motiu del 50è aniversari de la Revolució russa va instal·lar una exhibició de les editorials soviètiques, entre les quals hi havia les famoses edicions amb els segells de Mir i Progrés per a països de parla hispana.

Un any després, el 1968, el fill hospitalenc que Alfons López havia deixat a Catalunya decideix seguir el camí emprès pel seu pare quan ell tenia tres anys, i viatja a Mèxic amb la idea d'ajudar-lo en el negoci de la llibreria. Vladimir Alfons explica les causes que el van decidir a fer aquest pas quan ja tenia 32 anys:

Fueron varias, una decisiva que propiciaba el cambio de aires, un tanto asfixiante en la época franquista, otra fue mi condición de soltero y la necesidad de otra forma de

vida, aunada a la oportunidad de colaborar con mi padre en el incipiente proyecto de la librería que ofrecía un futuro promisorio desde la autonomía personal¹⁴⁵

El periple del fill cap a Mèxic va ser passant prèviament pels Estats Units. Això, segons explica Vladimir Alfonso, va afavorir que pogués entrar al país centreamericà ja que els interminables tràmits que en demoraven l'entrada legal van ser substituïts pel creuament il·legal d'una frontera desprotegida:

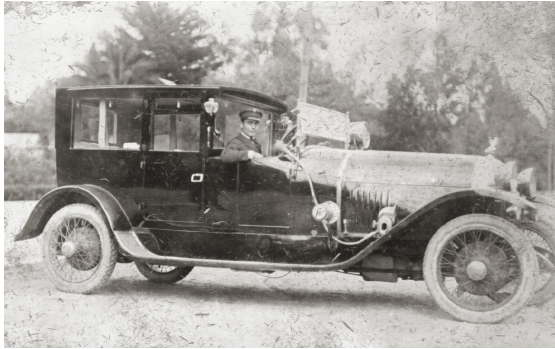
Gracias a los inexistentes controles migratorios en la frontera pude llegar a Tijuana como Pedro por su casa y convertirme en un mojado de itinerario inverso¹⁴⁶

A partir d'aleshores, fill i pare es van lliurar plegats a la gestió del negoci, tot passant moments difícils, adequant la gestió a les circumstàncies del mercat i obrint-se a continguts que potser no responien exactament a l'ideal de llibreria que perseguia el seu fundador, com la venda del llibre escolar, però sense abandonar-ne els principis fonamentals. Bona prova d'aquest tarannà és el fet que la llibreria El Día va ser la impulsora de la Fira del Llibre de Tijuana, que des del 1980 i fins avui ha projectat la localitat en una festa anual de la cultura.

A partir del 1983, la llibreria de la família es comença a expandir. Aquell any s'obre una segona sucursal en una zona moderna de la ciutat de Tijuana, al costat del riu. Una botiga dissenyada en un local a mida i espaiós que permetrà a partir de llavors allotjar actes literaris i socials ben variats. El 1987 obriran la tercera llibreria, ara desvinculada de la marca inicial i que respondrà al títol de l'obra immortal de Miguel de Cervantes, *El Ingenioso hidalgo don Quijote de la Mancha*. Finalment, el quart esforç de creixement es produeix al Campus Tijuana de la Universidad Autónoma de Baja California (UABC), prèvia convocatòria pública. Des de 2008, i en ple relleu generacional amb els néts del republicà hospitalenc, la família conserva dues d'aquestes quatre botigues, i a més manté una llibreria virtual a través d'Internet.

Els establiments de la família han participat en aquestes dècades en múltiples activitats i fòrums culturals a Mèxic. La llibreria El Día ha estat un referent que, fins i tot, ha desbordat les fronteres de parla hispana, no només a la veïna Califòrnia sinó també en d'altres indrets dels Estats Units i, fins i tot, en altres països on el reclam de les edicions de la Xina i de la Unió Soviètica n'han projectat el nom. L'Associació Nacional del Llibre, de Mèxic, va reconèixer la trajectòria de la llibreria El Día l'any 2004 amb el Premio Amoxhua Huehuetzin. Aquest guardó, el nom del qual significa "El Gran Sacerdot que cuida els còdex", és el més important en l'àmbit de les llibreries i les editorials del país.

El fundador de la llibreria, Alfons López Camacho, va morir l'any 1986 a Tijuana, als 78 anys. El seu fill, Vladimir Alfons, es va casar amb una dona mexicana de l'Estat de Durango, Beatriz Ontiveros, amb qui ha tingut dos fills, l'Amapola i en Vladimir López Ontiveros, i dos néts, en Ferran i la Valèria. Un dels fills, en Vladimir, és el relleu de la família en el negoci que va muntar aquell vell republicà andalús que va haver de deixar la seva llar a l'Hospitalet per culpa d'una guerra.

Font: FLL

Amadeu Llorens al volant d'un cotxe de la marca Bellanger Freres que pertanyia a Eugènia Casanovas, la propietària de la Torre Barrina de l'Hospitalet, circa 1925.

2.1.2 LA DOBLE VIDA D'AMADEU LLORENS FERRAN

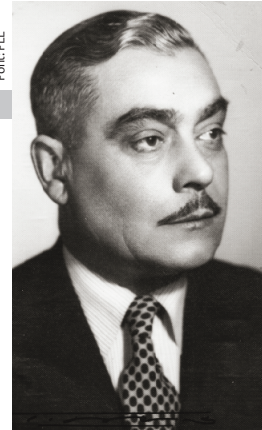
Amadeu Llorens Ferran va néixer a Tarragona, l'any 1898. Durant la dècada del 1930 va ser un actiu militant d'ERC als barris de Collblanc i la Torrassa, a l'Hospitalet, i durant la Guerra Civil va ser regidor a l'Ajuntament. Una part de la seva vida, la que té a veure amb l'exili, ha quedat plasmada en un documental realitzat per una de les seves nétes, amb el definidor títol de *L'emigrant*.

A la dècada de 1930, Amadeu Llorens estava casat, tenia un fill i una filla i treballava com a xofer a les ordres d'Eugènia Casanovas i Amat, la vídua Farnés que posseïa la Torre Barrina, nucli del que avui dia és el parc de la Marquesa, a l'Hospitalet.¹⁴⁷ La fortuna d'aquesta dona era considerable. A banda de la seva propietat, que llavors era molt més gran del que avui és la simple extensió del parc que té la masia en el seu centre, en aquells anys es diu, per exemple, que posseïa un dels dos únics Rolls Royce que circulaven per Barcelona (i no era aquest el seu únic automòbil). La vídua Farnés va ser la impulsora de l'Assemblea Local de la Creu Roja, que va presidir a partir del 1909, i també del dispensari de Collblanc, obert un any més tard. Aquest to paternalista també el tenia amb els empleats. Així, al fill de l'Amadeu li pagava els estudis a l'Acadèmia Montserrat, de Sants. A més, l'Amadeu i la seva família vivien aleshores en una zona de la Torre Barrina destinada al servei.

L'any 1934, però, les activitats sindicals porten al pare a participar en els Fets d'Octubre. Serà detingut i empresonat uns dies a l'Hospitalet (possiblement a la caserna de la Remunta) i, automàticament, serà acomiadat de la feina, amb el que això significava per a la família: buscar un habitatge de lloguer, la fi dels estudis per al nen, la recerca d'una nova feina per al pare, etcètera. La família s'instal·larà en un pis de lloguer al carrer Llobregat, molt a prop de la Torre Barrina on havien treballat fins a aquell moment. La situació econòmica, però, es ressentirà força i el fill d'Amadeu Llorens haurà de començar a treballar en el bar d'un familiar, a Barcelona. El seu pare treballarà de taxista també a Barcelona, però com a xofer assalariat, no pas com a posseïdor de la llicència.

Amadeu Llorens, a la fila central, segon per l'esquerra, a bord del Winnipeg amb d'altres exiliats.

Amadeu Llorens ja durant la seva etapa a Xile, circa 1940.

2.1.2.1 La guerra i l'exili

Amadeu Llorens tenia un pes important a ERC a l'Hospitalet. Segons el seu fill, presidia una delegació del partit a Collblanc-la Torrassa, i la bibliografia consultada així ho confirma.¹⁴⁸ Durant la Guerra Civil va ser conseller a l'Ajuntament de l'Hospitalet a partir de l'octubre del 1936, en representació d'ERC. Per referències del seu fill, sabem que a barris de majoria anarquista com Collblanc i la Torrassa, i malgrat pertànyer també a les forces del Front Popular, els membres d'ERC hi tenien greus dificultats. Segons el seu fill, Amadeu Llorens també va participar en actes de protecció de persones amenaçades per les Patrulles de Control de la CNT.

Pel que fa a la seva relació amb l'exèrcit, sembla que va ser a la columna Macià-Companys, d'ERC, el setembre del 1936, en companyia del cap de la centúria de l'Hospitalet i amic personal, Laureà Lorca, però dóna la sensació que va ser més com a acompanyament que no pas per quedar-s'hi. Més endavant, va obtenir graduació com a tinent d'instrucció, per a la formació dels combatents, i, per tant, el trobem lluny del front, fent la seva tasca (potser en formació ideològica?) en localitats properes a l'Hospitalet, com Sitges o Begues. Fins i tot el seu fill, com a soldat, va rebre instrucció de les mans del seu pare, quan li va tocar anar per la seva lleva. El fill el van acabar destinant a la zona de Balaguer, des d'on va continuar mantenint algun contacte esporàdic amb el seu pare, fins que el noi va ser enviat a primera línia. El pare, llavors, amb els mitjans amb què comptava va aconseguir allunyar-lo del front de combat i el va portar a Barcelona. Finalment, però, cap dels dos no va poder defugir més la situació i van haver d'anar al front, en la recta final de la contesa, perquè la lleva del pare també va ser cridada a files.

Amb la derrota, tant el pare com el fill van haver de marxar cap a l'exili. El fill, arrossegat per la seva unitat militar, curiosament travessarà dos cops la frontera amb França, una per les muntanyes des de Garriguella fins a Banyuls de la Marenda. Allà els soldats van demanar de tornar a Espanya per la zona de Llevant, que encara seguia en mans de la República, per continuar la lluita. Els francesos els van retornar, però per Portbou custodiats en un tren, de manera que es van trobar de nou a Catalunya, en qualitat de desertors momentanis perquè malgrat que l'exèrcit republicà ja es trobava en plena retirada probablement encara devien quedar uns quants dies de resistència. El fill va decidir tornar com si res a la seva unitat i li va sortir bé. Posteriorment, va

Font: FL

Les quatre dones de les dues famílies d'Amadeu Llorens que es diuen Montserrat. A l'esquerra, Montserrat Llorens Pla (filla catalana), Montserrat Llorens de Alba (neta catalana), Montserrat Llorens Martínez (filla xilena) i Montserrat Llorens Concha (neta xilena), any 2006, a Catalunya.

creuar a França per segon cop, seguint un itinerari semblant al del seu pare, per Portbou, però no es van retrobar.

El fill va retornar des de l'exili a Catalunya al cap d'un mes i escaig, però el pare, a causa de les responsabilitats polítiques, no va tenir cap opció. Amadeu Llorens va haver de deixar la família a l'Hospitalet i, a França, va passar pel camp de concentració de Sant Cebrià i també pel de Barcarès, a la barraca d'oficials.

L'agost del 1939 es va poder embarcar al vaixell *Winnipeg* que el va portar, juntament amb dos milers llargs de republicans, cap a Xile, on els acolliria el govern frontpopulista de Pedro Aguirre Cerda. Amadeu Llorens es va instal·lar inicialment a la ciutat de Concepción, situada al centre del país i a 509 quilòmetres al sud de la capital, Santiago. Més endavant es va establir amb caràcter definitiu a Freire, una comuna pertanyent a la província xilena de Cautín, situada una mica més al sud de la ciutat de Concepción. Hi va viure durant gairebé quaranta anys fins que va morir, el desembre del 1980.

2.1.2.2 Dues famílies paral·leles

Romandre separat de la família que havia deixat a Catalunya, potser la impossibilitat del retorn o del reagrupament, van fer que Amadeu Llorens formés una nova família a Xile, una història que trobem de manera reiterada quan parlem d'aquesta mena d'exili. Una segona història d'amor que comença al principi de la dècada de 1940 a Xile entre una descendent de maputxes, Aida Martínez, i un català de l'exili. La seva segona dona era força més jove que ell ja que havia nascut el 1921. Es van casar l'agost del 1967, aleshores ja havia mort la primera dona a Catalunya i també havien nascut els seus nous quatre fills, en Manuel, l'Angélica, l'Amadeu i la Montserrat.

La situació en què Amadeu Llorens va deixar la família de l'Hospitalet va ser molt precària. Segons explica el seu fill, l'any 1934 els van fer fora de l'òrbita de la vídua Farnés i això el va deixar sense poder concloure uns estudis que hauria pogut obtenir amb només dos anys més d'escola. Després de la Guerra Civil, l'esposa de l'Amadeu va ser detinguda i empresonada durant sis mesos i el fill es va haver d'ocultar per evitar també la presó, mentre la família perdia el pis de lloguer i la filla, la Montserrat, s'havia de posar a treballar. El fill explica com el pare els va anar enganyant sobre el futur i el somiat retrobament de la família, a través de les cartes que els escrivia; a més, diu també que el seu pare mai no els va enviar diners, malgrat les dificultats que passaven durant

moltes temporades. En els primers anys les cartes van mantenir viu el contacte, però la família no en sabia res de l'altra relació sentimental ni que l'Amadeu era a punt de tenir fills amb una altra dona. Finalment, des de l'Hospitalet el van començar a dir la veritat sobre la situació que estava vivint allà i sobre el futur de la família que tenia aquí, i ell ja no va tornar a contestar...

L'any 1980 mor l'exiliat hospitalenc Amadeu Llorens Ferran, sense haver retornat mai a Catalunya. Poc després, una de les filles xilenes, la Montserrat, intenta posar-se en contacte per primer cop amb la família paterna que havia quedat a l'Hospitalet. Va escriure a l'adreça que constava a les cartes que conservava dels anys quaranta. Els textos van arribar a la filla que havia quedat aquí, que també es deia Montserrat, i al fill que ara vivia a Girona, l'Amadeu. La filla no en va voler saber res en aquell moment perquè no havia pogut superar encara que el seu pare hagués marxat quan ella era adolescent. La resposta va arribar a Xile de la banda del fill, tot i que, en un primer moment, qui va respondre va ser la seva esposa, una mica d'amagat d'ell. El fill admet que els familiars xilens no tenien cap culpa de la situació creada, però els recordaven tot el que havien passat anys enrere i, per això, en un primer moment, no en van voler saber res. Més tard, els dos fills catalans van anar assumint l'especial situació creada pel pare que, aleshores, ja era mort, i de manera gradual les cartes i, més tard, els correus electrònics van anar creuant l'Atlàntic en les dues direccions, fins que l'any 2002 va morir Aída Martínez, la segona dona de l'Amadeu. En aquell moment, una néta xilena de l'Amadeu, que es diu també Montserrat Llorens, va descobrir documents, fotografies i cartes del seu avi que van atiar de nou la història familiar. L'avi havia guardat un munt de records de la família de l'Hospitalet i la Montserrat xilena de la tercera generació, que es dedica al sector audiovisual, va voler realitzar un documental en vídeo d'alta definició per recuperar la història de les dues famílies Llorens: la seva i la que el seu avi havia deixat a l'Hospitalet i que s'havia dispersat després per la província de Girona.

La néta va promoure la primera trobada a Catalunya de les dues branques de la família, la va filmar i la va incloure després com a part destacada d'un documental que va titular, *L'emigrant*, realitzat l'any 2007 després d'un llarg treball de recerca i producció. Aquesta emotiva obra va guanyar el premi al millor documental al 8° Festival de Cine Latinoamericano Caverna Benavides (LEBU 2008) "por su capacidad de narrar con sensibilidad y ternura una historia familiar chilena conectada con la gran tragedia de la Guerra Civil española".¹⁵¹

En aquesta i posteriors visites es van trobar, davant per davant, amb el fet que Amadeu Llorens Ferran havia triat per a dos dels fills nascuts de la nova parella xilena els mateixos noms que havia posat als fills que tenia a l'Hospitalet, és a dir, Montserrat i Amadeu. De manera que ara mateix hi ha entre les dues famílies quatre Montserrat Llorens i dos Amadeu Llorens. El cas de les noies és potser més curiós; per comoditat les quatre van acordar numerar-se segons l'edat: i així, tenim que la filla nascuda aquí (Montserrat Llorens Plans) és la Montse-1, una néta nascuda del fill d'aquí (Montserrat Llorens de Alba) és la Montse-2, la filla nascuda a Xile (Montserrat Llorens Martínez) és la Montse-3, i una altra néta nascuda a Xile (Montserrat Llorens Concha, l'autora del documental) és la Montse-4. La diferència d'edats entre les dues branques familiars fa que, per exemple, la que es pot considerar tieta xilena (la Montse-3) de la néta d'aquí (la Montse-2) sigui, en realitat, més jove que la seva neboda.

En definitiva, les dues branques d'aquesta peculiar família, vinculades per un hospitalenc que es va haver d'exiliar, conviuen avui dia malgrat la distància en bona harmonia, tot descobrint i interpretant el seu passat i creant lligams de cara al futur, fets als quals aquesta investigació espera, modestament, haver contribuït.

2.1.3 LAUREÀ LORCA LÓPEZ O EL PREU DE L'EXILI

El cas de Laureà Lorca López, malgrat que no en tenim tots els detalls, és força esfereïdor. En Laureà era d'origen gironí, nascut a Figueres el 1899. Allà mateix es va casar amb Paula Dalmau Bonamaisó, l'any 1917. Van tenir, com a mínim, un fill, en Joan, nascut encara a Figueres el 1919.¹⁵² Devien arribar a l'Hospitalet en algun moment de la dècada de 1920. En Laureà pertanyia a ERC i, almenys durant la segona meitat de la dècada de 1930, la família vivia a Collblanc-la Torrassa. El pare acabaria exiliat a França i poc després a Xile, mentre el fill era afusellat al camp de la Bota (Barcelona), en un judici on al sumari van barrejar, d'una banda confusions entre les dues identitats i, de l'altra, l'expiació de les culpes de tots dos per l'únic que van poder detenir.

Laureà Lorca era xofer del cos de bombers de Barcelona, on havia ingressat l'any 1929. Pel que fa a la seva activitat política, alguna font apunta que podria haver format part primer d'Estat Català, que a partir del 1928 tingué un grup a l'Hospitalet, però no és segur.¹⁵³ En tot cas, el 1932 Lorca ja era el secretari de la secció local d'ERC a l'Hospitalet.¹⁵⁴ Més tard es devia constituir un grup propi d'Esquerra al barri de Collblanc-la Torrassa, del qual també n'arribaria a ser el secretari.¹⁵⁵ Va participar en els Fets d'Octubre, el 1934, i també en l'esclafament de la revolta militar del 19 de juliol de 1936 a Barcelona. El seu fill Joan, que possiblement devia tenir un cert nivell educatiu, sembla que ajudava al pare en les tasques del partit, i com a mínim també era simpatitzant d'ERC i militant del sindicat UGT. En aquests anys de la guerra el fill, Joan, passava dels 17 als 20 amb que seria afusellat. El jove va treballar com a escrivent al Departament de Quintes de l'Ajuntament de l'Hospitalet i, més tard, al Departament de Finances de la Generalitat. Mentrestant, el pare exercia com a conseller-regidor de Serveis Públics a l'Ajuntament hospitalenc, tasca que va compatibilitzar amb d'altres tasques militars.

Pel que fa a la participació a l'exèrcit, en Laureà, com el seu company de partit i amic Amadeu Llorens, també va ser instructor de les lleves de soldats, en aquest cas a les instal·lacions militars de Sitges i Calella. Crec que la seva lleva, la del 1917, no va ser cridada a files però ell va anar al front de l'Aragó durant els primers mesos de la guerra ja que era el cap de la centúria¹⁵⁶ de l'Hospitalet de la columna Macià-Comanys, on es van integrar els militants d'ERC. Laureà Lorca va tenir un paper molt actiu en el reclutament i la preparació d'aquests grups de milicians hospitalencs que havien d'anar al front,¹⁵⁷ tot i que desconec si va participar en la lluita directa contra l'enemic. En ser ocupada Catalunya per les tropes de Franco, Laureà es va exiliar com a capità, grau que devia obtenir, més aviat, per la tasca que havia desenvolupat com a instructor. D'altra banda, el seu fill va assolir també el grau de tinent de milícies ja que en ser cridada la seva lleva el gener del 1937 va ingressar a l'Escola Popular de Guerra. Tot i això, és possible que no

arribés a anar al front o que hi fos molt poc temps, i no va marxar a l'exili, potser pensant que els vencedors no el podrien acusar de res...

Tant al pare com al fill els van obrir judicis poques setmanes després que haguessin entrat les tropes franquistes a l'Hospitalet. En un dels documents que consten al sumari d'un dels judicis del fill (auditoria 2177, de 1939) hi ha informació interessant sobre el pare. De fet, el document està relacionat amb l'obertura d'un judici al pare, però també s'involucrava el fill, de forma innecessària perquè a en Joan en aquell moment ja l'havien jutjat, condemnat a mort i executat. Es tracta d'un informe policial elaborat per la Jefatura Superior de Policia de Barcelona. El document està datat del 12 de juny de 1939 i és la resposta al requeriment del Jutge Instructor del Jutjat Militar número 16 de Barcelona. En aquest document trobem algunes de les dades de Laureà Lorca que ja he explicat anteriorment (feina, militància política, participació durant la guerra, etcètera), però el que sorprèn una mica és que també s'aporten detalls de la seva situació exacta en aquell moment, "en Francia en el campo de concentración y refugiados, barraca de Oficiales. RC BARCARES". La xarxa franquista d'informació funcionava prou bé...

Pràcticament a tots dos, pare i fill, se'ls acusava de ser elements exaltats d'ERC, de cremar esglésies, de participar en robatoris i saquejos i de la inducció a l'assassinat. En menys de dos mesos, el primer judici del fill va quedar enllestit i malgrat que, per la feblesa de les proves, l'advocat defensor va demanar una pena mínima, la sentència va ser de mort i l'execució va tenir lloc el 23 d'abril de 1939, un dia després d'haver-se publicat. En aquell moment, el pare es trobava als camps de concentració de França. Poc després s'obria un judici conjunt contra el pare i el fill. Laureà Lorca va ser declarat en rebel·lia i l'expedient de la seva part en el judici arxivat fins el moment en què pogués ser capturat; lògicament per al fill es va demanar el sobreseïment de la causa perquè ja l'havien jutjat i ajusticiat...

Un membre d'ERC que va conèixer Laureà Lorca en aquests anys ens n'ha deixat una descripció valuosa. La descripció la fa Joan Rius i Vila, conseller-regidor de Cultura a l'Ajuntament de l'Hospitalet durant els anys 1936 i 1937. Cal advertir que a la seva autobiografia, el mateix Rius es definia en aquell període com un jove catalanista de vint anys gens procliu a la violència i clarament contrari a les posicions i a les maneres de fer dels anarcosindicalistes de la CNT i la FAI. En el text, Rius qualifica Laureà Lorca com "el braç dret" de l'alcalde Francisco Martínez Alves (ERC), dels quals diu que "eren els homes clau per mig entendre's amb la CNT-FAI". Però Rius continua dient coses encara més interessants sobre aquests dos membres d'ERC a l'Hospitalet:

...sí a ERC hi havia dos homes que s'acostaven més al bloc massís de la CNT-FAI per afinitat d'ideals, eren indubtablement Martínez i Lorca. Tan sols ells eren capaços de plantar cara al Xena, al Cano, a l'Abella i a tot el que representaven [homes forts de la CNT a l'Hospitalet durant la guerra]. (...) També em vaig entendre amb Lorca, tot i que em feia una certa por, sort que sabia que era dels nostres

I encara segueix amb una descripció que fa pensar més en Lorca com un element de les Patrulles de Control més que no pas en un catalanista de bones maneres:

Lorca era fatxendós, tenia bona presència i li agradava exhibir les armes que duia, que eren sempre de darrera hora. Era, al meu entendre, un element com els de la FAI amb l'avantatge que militava a ERC i que, per tant, hi podies confiar¹⁵⁸

L'informe personal franquista de Laureà Lorca va en aquesta línia: duia i repartia armes. Tot plegat, devia tenir bastants més motius que el seu fill Joan per anar a l'exili i per no tornar a Catalunya durant molt de temps perquè aquí l'esperava un judici molt seriós que, amb proves o sense, l'hauria dut, de ben segur, al paredó.

Ignoro si Laureà Lorca va arribar a saber la notícia de la mort del seu fill, durant els mesos que va passar a la barraca d'oficials del camp de concentració francès de Barcarès. Tampoc sé si en marxar a Xile l'agost del 1939 a bord del vaixell *Winnipeg* n'era conscient de la pèrdua. Ignoro cap més detall de la vida d'aquest veí de l'Hospitalet que es va exiliar a Amèrica. Tot el que puc intuir és que allà devia mantenir contacte amb un amic i company de partit, Amadeu Llorens, però això és tan sols una suposició.

2.1.4 ENRIC PLAYAN TERSOL, ÀLIES 'JULIO ROMA'

Palmira Playan, nascuda a l'Hospitalet el 1927, va descobrir la veritable identitat del seu pare, Enric Playan, quan tenia quatre anys. Fins aleshores, el seu papa havia estat 'Julio Roma', que utilitzava una gran barba, ulleres fosques, cabell llarg i "un bulto en la espalda" (sic). Després de la caiguda de la monarquia d'Alfonso XIII, el pare sindicalista va poder deixar de banda la disfressa i va aparèixer davant de la filla tal com era. La pobra nena no se'n sabia avenir que aquell home era el seu pare i l'àvia li va haver d'explicar una història de bons i dolents, en la qual el seu pare era al bàndol dels bons.¹⁵⁹

Nascut a Barcelona el 1901, Enric Playan Tersol era fill de dues famílies d'arrels barcelonines. Va quedar orfe de pare quan era molt petit i malgrat que aquest havia tingut una fàbrica de fanals de gas, en morir de forma sobtada als 33 anys va deixar en una posició regular la seva vídua, que amb només 22 anys ja havia procreat tres fills. Com que era de bona família, ella havia estudiat música, brodat, cuina i rebosteria, de manera que aprofitant els coneixements que havia adquirit es va posar a treballar a la cuina d'un gran hotel de Barcelona, el Ritz. Així, amb el pas del temps va poder comprar un pis i va donar estudis als seus tres fills. El més petit, l'Enric, va estudiar per contramestre de telers. A més, als dos primers fills els va mig concertar les bodes perquè no haguessin d'anar al servei militar, però el petit, com a únic fill que li quedava a la vídua a casa, ja no el calia casar perquè ja se'n lliurava així. Potser per això a Enric Playan li va quedar més temps per dedicar-se a la lluita sindical i a la política.

Enric Playan va començar a participar en activitats sindicals des de molt jove, amb 17 o 18 anys. És possible que participés l'any 1919 en el Segon Congrés del sindicat CNT, organitzat a Madrid pel desembre, però no ho he pogut confirmar. Els principals problemes, però, devien anar paral·lels a la dictadura de Primo de Rivera, durant la dècada de 1920. D'aquests anys consten

pallisses, detencions, empresonaments, amenaces policials i èpoques de clandestinitat.¹⁶⁰ Fins i tot van arribar a detenir la mare, que va acabar emmalaltint de diabetis. La infermera i acompanyant que l'Enric va contractar perquè en tingués cura seria més tard la seva dona, l'**Agustina Puigfel**; ella tenia aleshores 14 anys (potser cap al 1920) i també era filla de dues famílies d'arrels barcelonines, una de pescadors de la Barceloneta i una altra d'escultors. L'Enric i l'Agustina van tenir dues filles, la Palmira, el 1927, i posteriorment la Vida. Les dificultats vitals produïdes per l'activitat política i sindical de l'Enric van fer que hagués d'adoptar tota mena de precaucions durant bona part de les dècades de 1920 i 1930. La tàctica de la disfressa en aquells anys en va ser una... i també l'intent de no tenir fills, però aquesta no va reeixir.

Un exemple dels problemes que havien d'afrontar els sindicalistes en aquests anys difícils l'explica la Palmira quan recorda l'episodi del seu naixement. El seu part es va complicar i la partera va demanar un metge,

mi papá no podía salir de su escondite, sin embargo dada la extrema urgencia de ese momento, tuvo que treparse a una carreta (...) y se fue a buscar al médico que le había indicado la partera. Pero el tal doctor, sabiendo de quien se trataba, se negó a acompañar a papá. Angustiado y enojado ante la negativa, papá sacó la pistola y le dijo al médico: "mi esposa se muere pero antes se va usted". Ante la contundencia y amable petición de papá, el médico dócilmente cedió¹⁶¹

La primera filla ja va néixer a l'Hospitalet, on l'Enric i l'Agustina s'hi devien haver traslladat, possiblement, al principi de la dècada de 1920. Sembla que primer van viure en una masia a la zona de la Marina i que uns anys més tard van anar a viure al carrer Major, al barri del Centre de l'Hospitalet. Enric Playan va treballar a la Tecla Sala i potser també a Can Vilumara.¹⁶²

De l'activitat política d'Enric Playan durant la dècada de 1930, abans de la Guerra Civil, cal destacar alguns fets com l'assistència a diferents congressos. Com a representant de la Federació Comarcal del Baix Llobregat, va assistir a la Conferència de la Confederació Regional del Treball de Catalunya (CRTC), celebrada a Barcelona entre el 31 de maig i l'1 de juny de 1931. La CRTC actuava en la pràctica com a organització regional de la CNT. De manera paral·lela, Playan pertanyia al Sindicat de Contramestres, Ajudants i Preparadors de Teixits, conegut també popularment com 'El Ràdium', un sindicat sectorial que va arribar a presidir com a mínim des del 1932.¹⁶³ Dos anys després, l'agost del 1934, seguia al capdavant del Ràdium i va convocar una vaga en el sector que no va prosperar i que el va obligar a dimitir. A més, ell i altres membres de la direcció van ser detinguts, acusats de segrestar un esquirol a la colònia tèxtil Rosal. A l'Hospitalet, Joan Camós diu que Playan va ser una peça clau en els múltiples conflictes laborals, sobretot en els mesos anteriors a l'esclat de la Guerra Civil:

...en la majoria dels casos la CNT era l'interlocutor vàlid. L'home que més activitat desencadenà fou Enric Playan, contramestre de Tecla Sala i dirigent de El Ràdium, home de diàleg que aconseguí èxits importants com l'aprovació de les bases presentades a la patronal per la secció de neteja pública de la CNT¹⁶⁴

Camós també comenta la participació de Playan en actes organitzats per l'Ateneu Pro-Cultura Pau i Amor, de Santa Eulàlia, entitat de tipus racionalista fundada el desembre del 1931. Diu Camós que era un dels membres més actius en les xerrades dels dissabtes.¹⁶⁵ També se'l recorda perquè li agradava criar coloms esportius. El testimoni de Jaume Audí, recollit per l'historiador Joan Camós, el retratava precisament així:

Hi havia... No en recordo el nom, que li deien el Colomista, que era anarquista, i aquest era de l'Hospitalet, i era el Colomista perquè el seu negoci era comprar coloms vius i els venia, venia cries i venia coloms, era anarquista¹⁶⁶

Malgrat que el testimoni no en recorda el nom, sí que situa aquesta persona al barri del Centre de l'Hospitalet com a dirigent anarquista, i per tant no hi ha massa marge per pensar que no s'estava referint a Enric Playan.

El 1936, una vegada començada la contesa, va ser nomenat conseller municipal en representació del sindicat anarquista, però hi devia ser poc temps perquè molt probablement va marxar com a voluntari al front on va assolir el grau de capità del Batalló de Transmissions de l'Exèrcit de l'Est.¹⁶⁷ En la seva unitat va treballar precisament amb coloms missatgers, que com veiem van ser una de les passions de la seva vida. Durant algun permís, i davant dels bombardejos que patien Barcelona i l'Hospitalet, va decidir traslladar la seva família al Papiol.

A les denúncies de la Causa General franquista se'l va involucrar en l'assassinat del comerciant de Falange, Antonio Puig Pañella, tot i que consta que l'home va ser detingut a l'Hospitalet però traslladat i mort a Barcelona cap al 23 de juliol de 1936.¹⁶⁸ A l'informe personal confeccionat a l'Hospitalet per les autoritats franquistes també se'l vinculava de manera genèrica amb assassinats, robatoris i saquejos, tot i que també s'admet que "haciendo uso de su influencia entre los elementos rojos, favoreció a algunas personas de orden", és a dir, que hauria salvat alguna persona de dretes d'algun mal major.¹⁶⁹

Tenim un exemple d'aquest tipus d'actuacions de Playan, però no correspon a una persona de dretes, sinó a un membre del mateix equip de govern. Es tracta del mestre Joan Rius i Vila, qui, aleshores exercia també el càrrec de conseller de Cultura a l'Ajuntament per ERC. Un pare de l'escola del carrer Joan Maragall, on Rius impartia classes, el va denunciar. La denúncia del pare, que pertanyia a la CNT, es fonamentava en el fet que Rius estava utilitzant llibres que eren anteriors a l'esclat revolucionari i que, per tant, tenien referències religioses. En anar a la seu de la CNT per justificar l'ús d'aquells textos que considerava pedagògicament bons, Rius es va trobar amb "l'amic Plaïans (sic) i tots els corifeus que tenia al costat", i explica com llavors "un dels pseudointel·lectuals de la CNT" el va portar finalment a part i li va fer veure per què ells pensaven que aquells textos no eren prou adients. Finalment van arribar a un compromís amb Rius: podria continuar amb els llibres aquell curs, sense obligar les famílies a comprar-ne uns altres, però hauria d'advertir els infants que tapessin mots com Jesús, Maria, Dios o Iglesia... Per la narració de Rius no sembla que Playan fos aquest 'pseudointel·lectual' a què es refereix i que no identifica; però, sí més no, com deixa constància l'escrit, Playan sí que, com a mínim, va presenciar el que va passar aquell dia¹⁷⁰

Agustina Puigfel, 1939.

Enric Playan, 1939.

En tot cas, i amb l'experiència acumulada en la clandestinitat, de ben segur que Enric Playan no va dubtar gens que, en el moment de la derrota, l'exili era l'única opció possible.

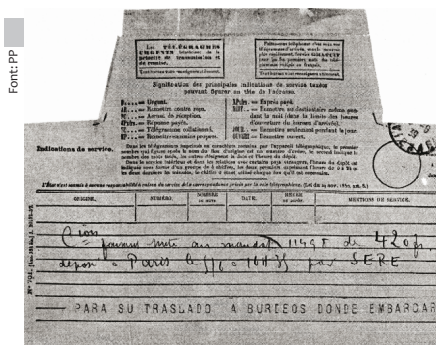
2.1.4.1 Cap a l'exili

En acabar la guerra, la família va sortir cap a França. Ho van haver de fer per separat: d'una banda, la mare amb les dues filles, i de l'altra, el pare amb la seva unitat militar. La filla Palmira explica de primera mà els bombardejos de l'aviació franquista a què van ser sotmesos, especialment a Figueres. Allà, per sort, van trobar-se el pare en retirada amb la seva unitat cap a la frontera, i van poder estar junts i fer part del camí durant els següents dos dies, fins a Llançà, on el pare les va haver de deixar per acabar de complir les darreres ordres (la voladura d'uns ponts que havien de retardar l'avanç franquista). Els coloms missatgers ja els havien posat en llibertat molt abans, per tal que no caiguessin en mans enemigues, i ara tothom havia de retrocedir en ordre.

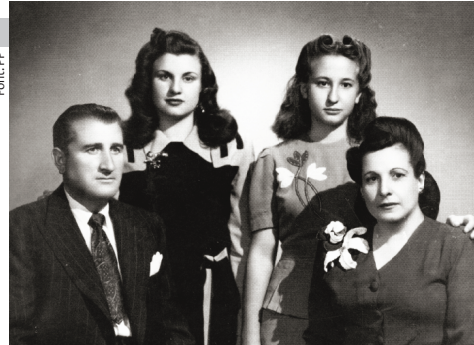
Mare i filles van creuar primer la frontera per Portbou, en un tren. Dins del túnel que travessava la muntanya separant els dos països, es va produir un descarrilament i això les va obligar a fer a peu la resta del trajecte fins a la primera estació francesa, Cervera de la Marenda. A conseqüència dels fets i de la tensió, la mare va patir llavors una crisi d'ansietat i nervis i els soldats francesos li van ventar una bufetada, davant la por de les nenes.

En unes circumstàncies molt difícils van tornar a pujar en un altre tren, en vagons de mercaderies. A Poitiers les esperava un camp de concentració amb barracots; allà les van desinfectar, les van vacunar i les van fitxar. S'hi van estar durant uns cinc mesos. Les dificultats durant aquell temps van ser de tota mena, sanitàries, de fam, amb els vigilants... i els va caldre enginy, sort i l'ajuda d'alguns francesos per sortir endavant. La mare estava profundament deprimida i la Palmira, que és la germana gran, va haver de portar el pes per alleugerir la situació, empescant-se-les per aconseguir aliments, roba i petites millores.

Eren a un pas del retrobament familiar i gràcies a les gestions de la Creu Roja ho van aconseguir: es van posar en contacte primer amb uns oncles i unes cosines, que els van enviar

Telegrama del SERE indicant l'import d'una ajuda per a què la família d'Enric Playan embarqués a bord de l'Ipanema rumb a Mèxic el juliol del 1939.

La família Playan a l'exili mexicà. A l'esquerra, Enric Playan, les seves filles Palmira i Vida, i la mare, Agustina Puigfel. Circa 1950.

uns quants diners. I al cap de dos mesos van saber que el pare era a un camp a Mazères, a prop de Tolosa de Llenguadoc. S'hi van posar en contacte i van esbrinar que havia passat una forta pulmonia de la qual s'estava restablint. Van començar a moure papers per poder reunir la família de nou i, al mateix temps, per mitjà del cosí Guillermo que estava en contacte amb el pare van començar a preparar la sortida per anar-se'n cap a Mèxic, tot seguint les indicacions paternes. La Palmira, que aleshores encara no havia fet els tretze anys, es va ocupar de fer els tràmits a l'oficina del SERE a París. Un dia hi va viatjar amb un salconduit, juntament amb altres refugiats, i mentre feia la paperassa va trobar uns familiars que havien pogut eludir els camps de concentració.

Els cosins van sortir abans cap a Mèxic a bord del *Sinaia*, al final de maig de 1939, i poc temps després va arribar el dia per a la família Playan-Puigfel, quan es van embarcar a bord de l'*Ipanema*. El pare es va reunir amb la dona i les dues filles al port de Bordeus el juny del 1939. Tots havien canviat molt físicament en aquells mesos, havien perdut pes, cabells...

La travessa va ser força complicada, amb una forta tempesta, una avaria a l'hèlix del vaixell que va haver de ser escortat per un cuirassat i un destructor dels Estats Units, una estada obligada i no prevista a la Martinica per a la reparació, i un altre ensurt amb un hidroavió del correu que va tocar la xemeneia del vaixell amb l'ala. Finalment, i després d'una nova aturada a l'illa de Santo Tomé per carregar provisions, van arribar a Veracruz el 7 de juliol de 1939. El moment va ser molt emotiu, segons explica la Palmira, que fins i tot recorda que el president mexicà Lázaro Cárdenas els va saludar personalment perquè en veure la llista del passatge havia volgut conèixer la nena que es deia com una filla que acabava de perdre.

En un primer moment els van portar a un hotel, van menjar, van rebre roba i diners de les institucions republicanes a l'exili i, fins i tot, també les atencions dels mexicans que els obsequiaven amb dolços per a les nenes. Pocs dies després, segons els van dir, sortirien cap a la capital. Allà, la rebuda a l'estació també va ser emotiva i multitudinària, amb flors, regals, petons i visques als republicans. Començava la nova vida de la família.

2.1.4.2 Una nova vida a Mèxic

La família va anar primer a un gran refugi habilitat en una casa de la colònia San Rafael, juntament amb altres desenes de persones. Els organismes governamentals d'ajuda als refugiats els passaven una ajuda econòmica diària; a més Enric Playan va trobar feina poc temps després, fet que els va permetre buscar una casa per viure i deixar el refugi. Aleshores ja havien arreglat els papers oficials. Sembla que la documentació va quedar enllestida en un mes i a partir de llavors no hi va haver cap problema per aquesta banda.

De mica en mica, la situació familiar va millorar. El pare es va anar situant dintre del sector tèxtil, la filla gran també va començar a treballar, cosint i fent altres feines de confecció. La família també va anar adquirint mobiliari per a la llar i, fins i tot, anava canviant de residència a mesura que s'ho podia permetre. Enric Playan va treballar primer en una fàbrica a prop de l'aeroport de la capital. Després va treballar en una fàbrica d'Atlixco, a Puebla, anomenada El Volcán, a uns 100 quilòmetres al sud-est del districte federal. Més endavant, i a la mateixa localitat, l'he trobat vinculat a una altra fàbrica tèxtil anomenada La Concepción; sé del cert que hi treballava el 1946, però segurament hi devia entrar abans.¹⁷¹ Més endavant també treballaria a la tèxtil La Colmena, propietat de la companyia Centro Mercantil, ja més lluny de la capital. Posteriorment, Enric Playan va deixar el sector tèxtil i es va traslladar a Acapulco on va muntar un restaurant que es deia Picalagua. En aquests anys a partir de finals de la dècada de 1950, la filla, Palmira —que ja s'havia separat del primer marit— amb els dos fills que havien nascut de la relació (entre el final de la dècada de 1940 i el principi de la següent) van anar a viure a casa dels pares o dels avis, segons com es miri. Aquesta convivència devia durar fins que, atemorits per les freqüents tremolors sísmiques de la zona, l'Enric i la seva dona van decidir tornar a la capital, al final de la dècada de 1960.

Amb els anys la família es va situar en una posició acomodada. Les dues filles d'Enric Playan, la Palmira i la Vida, havien pogut anar a estudiar al Colegio Madrid, de la capital. La Palmira es va formar després com a modista durant dos anys en una acadèmia, un aprenentatge que esdevindria una professió. Les dues es van casar i van tenir descendència. La Palmira es va casar dos cops i va tenir dos fills amb el primer marit: la Palmira, mestra, i en Víctor, empresari. L'any 2004, quan acaba el seu llibre de memòries, ja tenia cinc néts i dues besnétes. L'altra germana, la Vida, que era la petita, també va tenir dues filles, la Isabel, que esdevindria mestra universitària, i la Vida, dissenyadora gràfica. En general, es pot dir que pares, filles i néts han arribat a assolir un nivell econòmic i social de classe mitjana o mitjana-alta, gràcies a l'esforç de tots i també, en alguns casos, per matrimonis amb persones ben situades al país. L'exemple dels diversos néts i nétes de l'Enric i l'Agustina que han fet estudis universitaris, fins i tot als Estats Units, reflecteix part d'aquesta idea. Un altre exemple de la recuperació de la vida personal és la represa de l'afecció pels coloms missatgers d'Enric Playan, que es va dedicar a aquest esport amb una tenacitat que li va valer molts premis a tot el país i reconeixements de l'Asociación Colombófila Nacional mexicana. A més, el seu nét Víctor va heretar, ja de ben petit, l'afecció de l'avi, a qui va fer d'acompanyant en les competicions.

Enric Playan va voler tornar a Espanya de visita, però només després d'haver mort Franco. Ho va fer per primer cop cap al 1978, amb la seva esposa i altres membres de la família. La seva

Esquela d'Enric Playan publicada al diari mexicà *Excelsior* el 30 de novembre de 1997.

dona, l'Agustina, va morir primer, al final de 1990. Ell la va seguir el 1997, als 98 anys. En l'esquela que es va publicar al diari mexicà *Excelsior* el 30 de novembre d'aquell any, hi figura, tal com Enric Playan havia deixat ordenat, una nota d'agraïment per al país que li va saber donar acollida:

Gracias México por habernos acogido y por recibir mis restos en estas tierras aztecas¹⁷²

2.1.4.3 Adaptació i dificultats

El cas de la família Playan-Puigfel és interessant per comprendre els problemes i les situacions que van haver de superar molts exiliats i immigrants per adaptar-se a les realitats dels països d'Amèrica. Malgrat que l'idioma fos el mateix, fins i tot en això van haver d'esmerçar esforços. Les memòries de la filla d'Enric Playan, la Palmira, ens permeten llegir entre línies com va anar, en el seu cas, aquest procés, i fins i tot ens permet fer-ho de forma directa perquè ella mateixa s'adona de com es va anar adaptant a la nova realitat del país d'acollida. No vol dir que aquest sigui un procés homogeni i que el cas es pugui extrapolar a la resta d'exiliats, entre d'altres coses perquè cada país tenia unes determinades especificitats. Però, com a mínim, sí que hi ha una sèrie de trets més o menys comuns a aquest país americà, on va anar a parar el nombre més gran d'exiliats republicans. Repassem alguns d'aquests aspectes.

Per començar, en els primers moments cal oblidar la guerra i, també, si això és possible, el lloc d'origen. La Palmira explica, per exemple, com en arribar quan sent la sirena d'una ambulància encara s'espanta perquè li recorda la guerra, i escriu:

No podía oír nada que me lo recordara. Durante muchos meses estuve enferma del sistema nervioso¹⁷³

A la mare, que va patir la retirada amb molts problemes de tensió i nervis, sembla que també li va costar adaptar-se al nou país:

Quando recién llegados a México mamá lloraba mucho, pues le costó acostumbrarse al nuevo país¹⁷⁴

Per descomptat, calia començar gairebé de zero, després d'una experiència traumàtica i a milers de quilòmetres de distància del lloc d'origen. En aquest sentit, cal advertir quina perspectiva té cadascú respecte del futur. La Palmira explica que el seu pare, fins i tot quan ja havia fet diners,

nunca compró casa porque cada año pensaba que ya se iba a regresar a España, pero no fue así¹⁷⁵

Un fet, doncs, que, en els primers anys, marcava algunes dinàmiques familiars. Per exemple, diu la Palmira que al seu pare no li agradaven els pretendents mexicans de les seves filles perquè pensava en la caiguda del règim franquista i no volia que les noies es quedessin llavors a Amèrica. Però Enric Playan tampoc no va voler tornar a qualsevol preu. De fet, va tenir una opció de tornar a l'Espanya franquista, però la va rebutjar de manera clara. La seva filla Palmira explica com quatre homes que parlaven català li van fer una oferta de les autoritats franquistes perquè tornés a Catalunya a canvi de posar-se a dirigir els obrers tèxtils dins de l'enquadrament del règim. Playan va rebutjar l'ofertament d'una dictadura que demostrava tenir uns braços molt llargs i que cercava, fins i tot entre els antics enemics, les persones que volia utilitzar pels seus interessos.¹⁷⁶

Tot i que possiblement no és el més complicat, cal remarcar també les diferències que s'observen en els costums dels mexicans. En el seu llibre de memòries, la Palmira fa referències a temes com el menjar, el comportament o, fins i tot, el llenguatge. Són costums que cal anar integrant perquè sinó s'entra en conflicte amb el sistema que t'acull. Un passatge definitori de les memòries de la filla gran sobre això és aquest:

Fueron pasando los días y nosotros nos íbamos incorporando a la nueva vida con sus costumbres y cosas chuscas que nos pasaban, por ejemplo: “no debéis pedir huevos, tenéis que decir blanquillos”. La palabra coger no era aceptada [a Amèrica aquesta paraula té el significat de practicar l'acte sexual], teníamos que decir “voy a tomar eso o lo otro”; la palabra “culo” no se escucha bien en México, debe decirse: asentaderas, posaderas, pompis, petacas o glúteos. Nosotros hablamos muy fuerte, gritamos mucho, teníamos que hablar quedito para ser bien vistos¹⁷⁷

Fins i tot explica algun petit altercat per qüestions de llenguatge, com quan va pensar que la estaven insultant en dir-li “chamaca”, el mot habitual que s'utilitza per adreçar-te a una noia de qui no en saps el nom... Amb una mica de voluntat, però, aquests problemes es podien arribar a superar.

Un altre aspecte que observem en el text de la Palmira és l'endogàmia inicial de les relacions de la família, força concentrades en els primers anys en el cercle de la colònia d'espanyols. El fet d'anar al Colegio Madrid, per exemple, significa que el món de les dues noies es movia majoritàriament entre altres fills d'exiliats, com elles. Malgrat tot, també és cert que amb el temps hi van

entrar cada vegada més alumnes mexicans i que, en tot cas, ella recorda que els mestres del col·legi “nos inculcaron a ser buenos mexicanos y españoles a la vez”.¹⁷⁸ La Palmira també explica en les seves memòries com es va posar de moda entre els refugiats espanyols de la capital anar a prendre el cafè al Tupinamba, un local on es feien tertúlies i reunions

...la flor y nata de bohemios, artistas, toreros, intelectuales y militares. Ahí se hacían toda clase de negocios y se encontraban toda clase de trabajos (...). Los sábados íbamos a merendar al café. Nos sentábamos en una mesa que se iba alargando poco a poco; llegábamos a estar veinte o treinta personas, todos amigos, como la familia Montserrat, los Rillo, los Merced, los Pujol, los Miracle, los Martín y mis primos Manzanares y se hacía la gran tertulia. Se nos pegaba uno que otro actor como Ángel Garaza, Palillo, Medel, Augusto Benedicto o Rafael Banquells. Entre ellos “arreglaban el mundo” y entre nosotros decíamos “este año cae Franco”. Creo que hubo refugiados a los que nunca les creció la uña del dedo índice, de tanto ponerlo en la mesa diciendo, este año cae Franco¹⁷⁹

Amb el pas del temps, d'altres cafès es van afegir al Tupinamba. Aquesta mena d'endogàmia en el cercle de relacions sembla que també es va traslladar, més tard, a les zones de residència de les famílies. Almenys entre els exiliats que van començar a tenir feines estables i a situar-se en el país, diu la Palmira que es van començar a concentrar a viure en determinades zones i carrers del centre, però adverteix que eren “lo fuerte de las familias de refugiados”,¹⁸⁰ perquè alguns, fins i tot, van començar a fundar petites empreses. Els domicilis també es van anar convertint en centres de refugiats i ella posa com a exemple el que passava a casa seva, quan ja estaven ben instal·lats: els diumenges es feien “grandes comilonas” amb amics i familiars. I també les sortides i les excursions es van convertir sovint en trobades amb amics i familiars de l'exili. En aquest ambient, era lògic i habitual que les relacions més personals i íntimes s'establissin també dintre d'aquest cercle. Així, el primer marit de la Palmira va ser un fill de la preestablerta i així anomenada Colònia espanyola.

Cal destacar, precisament, el tema de les relacions entre els exiliats i aquesta colònia d'emigrats anteriors a la guerra, que en una gran part era molt conservadora i clarament partidària del bàndol franquista guanyador de la contesa. Diu la Palmira, de manera irònica i potser exagerant un xic, que “el único lugar en que los refugiados españoles y la colonia española están en paz, es en el Panteón Español [al cementiri]” (afirmació que també prova que fins i tot en el moment de morir es manifestava aquesta endogàmia). En aquest sentit, la Palmira deixa ben clares les dificultats de relació amb el col·lectiu d'emigrants ja establerts al país:

¡Increíble! Eran crueles con nosotros. Me acuerdo que una vez entramos a comprar alubias y el pinche español nos sacó de su tienda y nos dijo: “A los rojos, no les vendo nada”. Teníamos que andar con mucho cuidado con ellos, pues eran Franquistas (...). Éramos dos bandos en el exilio¹⁸¹

La convivència entre els emigrants i els exiliats espanyols podia afectar també les relacions personals:

Cuando me salía un pretendiente español y se enteraba de que era refugiada, hasta aquí llegaba la cosa¹⁸²

De vegades eren comportaments imposats més pels pares que no pas assumits pels fills. L'exemple més clar és que el primer marit de la Palmira, Víctor Manuel Lamadrid Noriega, pertanyia a una d'aquestes famílies espanyoles d'emigrants anteriors a la guerra, i el va conèixer gràcies a la germana de Víctor, amb qui no va tenir dificultats per travar-hi amistat. Fins i tot, la Palmira arriba a dir que el fill es va casar amb ella per portar la contrària a la seva família, els membres de la qual pràcticament no van acudir a la boda.

De fet, el xoc entre la mentalitat dels exiliats de primera generació i la que van anar desenvolupant els seus descendents fou un altre factor de conflicte potencial. Bona part dels exiliats republicans eren gent d'esquerreres o anarquistes, anticlericals i amb un clar rebuig cap a la religió. La figura d'Enric Playan s'inscriu dins d'aquest marc per exemple; però va arribar un moment en què va haver d'acceptar un gendre d'una família de dretes, o que el seu nét Víctor, fill de la Palmira, abandonés l'escola laica perquè li agradaven més els mestres d'una altra escola catòlica. La Palmira posa en boca del seu pare aquesta frase:

Lo siento mucho hija, pues yo luché por la enseñanza laica y nunca pensé que mi nieto me fuera a desilusionar en esto, pero como lo quiero mucho voy a respetar su manera de pensar¹⁸³

Fins i tot, els membres de la segona generació, que normalment havien acceptat com a propis els punts de vista i els ideals que els pares havien defensat a Espanya, van haver de fer front al xoc de mentalitats amb els seus fills, els membres de la tercera i posteriors generacions. L'exemple de la filla de la Palmira, que es diu com la seva mare (i, per tant, és néta d'Enric Playan) il·lustra prou bé el que estem comentant: la noia es va voler casar amb una persona molt religiosa, de manera que ho va fer per l'Església i, per tant, es va haver de batejar i fer la primera comunió. Escriu la seva mare:

...no les enseñé ninguna religión, ya que a mí no me la habían dado¹⁸⁴

Per acabar, cal parlar del tema de la memòria familiar i de la gestió del passat espanyol dels avantpassats de la que ara és una extensa família a Mèxic. La Palmira Playan ha escrit i s'ha autoeditat un modest llibre per intentar evitar que l'origen familiar es dissolgui en el temps, i afirma que

...mi padre me pidió, en repetidas ocasiones, que dejara constancia de nuestras raíces, pues él decía: "no es sólo engendrar hijos, sino que los hijos conozcan sus raíces". (...) No basta con decir mi abuelo fue español y ya, pues uno muere y los descendientes ignoran todo acerca de sus antepasados¹⁸⁵

La Palmira fa així l'exercici de mantenir la memòria que volia preservar el seu pare per explicar als seus descendents "que no fuimos ni indianos, ni maleantes y que tampoco, por hambre, salimos de España".¹⁸⁶ Enric Playan molt probablement va veure juntes quatre generacions de la seva família, i això de ben segur afavoria l'especial desig que tenia de deixar un llegat del passat, que ara ens ha arribat amb l'escrit de la seva filla. Aquest fet impedeix conèixer de primera mà els esdeveniments, perquè ell no s'hi va posar. Per contra, les sensibilitats de la filla són diferents i, per exemple, trobem un apartat que ha dedicat a preservar les receptes espanyoles de cuina de la seva mare... En tot cas, la resposta a la pregunta que dóna títol al llibre, *Por qué estoy aquí*, s'aclareix al final de les 94 pàgines en una frase que ella respon directament al pare: "por tus ideales y tu lucha contra el franquismo estamos en América".¹⁸⁷